

I. JAZYKOVĚDA - VĚDA O JAZYCE

1. Struktura vědy o jazyce
2. Předmět jazykovědy
3. Teoretická a aplikovaná lingvistika
4. Cíl a úkoly disciplíny "Úvod do jazykovědy"
5. Aspekty a metody zkoumání jazyka
6. Vztah jazykovědy k jiným vědním oborům.

Úloha č. 1

Přečtete si následující text:

Jazykověda, dříve *jazykozpyt*, *lingvistika* (lat.), rus. *языкознание*, *языковедение*, je věda o jazyce. Předmětem jazykovědy je určení podstaty jazyka a zkoumání jazyka ve všech jeho projevech a aspektech, v jeho fungování a vývoji (srov.: "Předmětem jazykovědy je jazyk jako systém znaků" - F. de Saussure).

Jazyk je velmi složitý jev, a proto se věda o jazyce člení na řadu oddílů (částí, disciplín), které spolu souvisí a vzájemně se doplňují.

Jedním z nejobecnějších způsobů členění jazykovědy je rozdělení na lingvistiku *obecnou* a lingvistiku *speciální* (dílčí, konkrétní).

Speciální lingvistiky představují největší objem jazykovědného bádání. Každá speciální lingvistika se zabývá studiem jednoho určitého (konkrétního) jazyka nebo skupiny příbuzných jazyků. Tyto oblasti zkoumání se označují speciálními termíny (rusistika, ukrajinistika, bohemistika, romanistika, germanistika, anglistika, arabistika, sinologie, hungaristika atd.) a zahrnují všechny v současnosti známé jazyky.¹ Dostatečně prozkoumáno je ovšem pouze asi 500 jazyků, o dalších 1500 víme jen velmi málo a o ostatních (500-3000) prakticky vůbec nic.

Speciální lingvistika se dále dělí na **popisnou** (*deskriptivní*, *synchronní*), která popisuje jazyková fakta v určité fázi vývoje daného jazyka (nejčastěji fakta současného jazyka), a **historickou** (*diachronní*), sledující vývoj jazyka v průběhu určitého časového úseku.

Jedním z typů diachronní lingvistiky je *historickosrovnávací jazykověda*, která srovnávací metodou odhaluje historickou minulost příbuzných jazyků.

Úloha č. 2

Odpovězte na následující otázky:

1. Co je to *jazykověda*?
2. Co je *předmětem* jazykovědy?
3. Z jakých *oddílů* sestává věda o jazyce?
4. Jaké jsou *úkoly* speciální lingvistiky?
5. Co zkoumá *popisná* (deskriptivní) lingvistika?
6. Čím se zabývá *historická* jazykověda?
7. Jaké jazyky zkoumá *historickosrovnávací* jazykověda?
8. *Kolik* je v současnosti na světě *jazyků*?
9. *Proč* je obtížné přesně určit *počet* jazyků?
10. Jaké mohou být jazyky (*jazykový materiál*) z hlediska různých klasifikačních kritérií?

¹ Na zeměkouli existuje přibližně 2500 až 5000 jazyků. Tento kvantitativní rozdíl je způsoben tím, že u jazykových útvarů, které nemají psanou podobu, lze mnohdy jen těžko určit, jedná-li se o samostatný jazyk nebo pouze o dialekt (nářečí). Podle různých parametrů, které se uplatňují při zkoumání jazykového materiálu, se rozlišují jazyky živé a mrtvé, přirozené a umělé, příbuzné a nepříbuzné, psané (se starým nebo mladým písemnictvím) a bez vlastního písemnictví atd.

Úloha č. 3

Přečtěte si následující text:

Druhým důležitým oddílem jazykovědy je **obecná lingvistika**, t. j. obecně teoretická část vědy o jazyce. Obecná jazykověda se zabývá obecnými otázkami lidského jazyka. Jakkoliv jsou jednotlivé jazyky rozdílné, všechny mají řadu společných znaků a vlastností, které z každého z nich dělají lidský jazyk. Právě tyto znaky a vlastnosti zkoumá obecná jazykověda. Zabývá se otázkami podstaty a povahy jazyka, vztahu jazyka, společnosti a myšlení, problémem původu jazyka, obecnými zákony jeho vývoje

a fungování, zvláštnostmi jeho stavby, historií jeho vědeckého zkoumání, rozpracovává metody zkoumání jazykového materiálu, určuje místo jazykovědy v soustavě vědních oborů, zabývá se klasifikací jazyků, zkoumá vznik a vývoj písma atd.

V rámci obecné lingvistiky se vyčleňuje **typologická jazykověda**, která zkoumá jak příbuzné, tak nepříbuzné jazyky, srovnává je a určuje vlastnosti a charakteristiky vlastní všem jazykům (jazykové *univerzálie*) nebo nachází jevy unikátní (*unikálie*).

Zkoumání jazykových univerzálií má dát odpověď na otázky: 1. Co vůbec může v jazyce existovat a co v něm existovat nemůže? 2. Co je zvláštního v struktuře různých jazyků? Příklady univerzálií:

a) Lidé na celém světě vyjadřují své myšlenky větami, tzn. věta je univerzální jazyková jednotka pro všechny jazyky světa. Věty mohou ovšem být co do skladby, struktury, formální (vnější) podoby natolik rozmanité, že je někdy velmi obtížné určit, jde-li o morfém, slovo nebo větu. Představte si, že potkáte svého spolužáka, zeptáte se ho, jak dopadl u zkoušky, a dostane se vám odpovědi: "Ále..." Nebo na otázku, dáte-li si čaj s citronem, odpovíte: "Bez..." Jak posuzovat ono *Ale* a *Bez*? V uvedených případech se rozhodně jedná o věty, neboť jsou v daných komunikativních situacích dostatečně informativní.

Uveďme ještě jeden příklad, tentokrát ze svahilštiny (rodina jazyků bantuských). Jestliže uvidíte na tabuli nápis *ninakupenda* nebo *atakupenda*, budete jej chápat jako slovo, nebo jako větu? Pravděpodobně jako slovo. Avšak v obou případech se skutečně jedná o celé věty, obsahující podmět - zájmena *ni* a *a* (tj. "já", "on"), přísudek - slovesa (v prvním případě v přítomném čase "miluji", v druhém případě v budoucím čase "budu milovat"), neboť *na* ukazuje na přítomný čas slovesa, *ta* na čas budoucí, *penda* znamená "milovat" a konečně *ku* znamená "tebe". První slovo-větu lze tedy přeložit "miluji tě", druhou "bude tě milovat".

b) Ve všech jazycích světa jsou jména *vlastní* a jména *obecná*. Všimneme si názvů měst. Všichni známe taková toponyma (řec. *topos* - místo, krajina, *onoma* - jméno) jako Praha, Brno, Kyjev, Helsinky, Varšava atd. Město s nejdelším známým názvem leží na Novém Zélandu. Jmenuje se TAUMATAUKANGAKOAUAUOTAMATEAPOKANUENUAKITANTACHU. V anglické verzi má toto jméno 57 písmen a v překladu znamená "Vrch, na kterém Tamatea Pokai Uenua hrál své milované na flétnu."

c) Zajímavou zákonitost objevil Milevskij: čím *více* je v jazyce *fonémů* (hlásek), tím *kratší* jsou v něm *morfémy* (meziúrovňová univerzálie).

Úloha č. 4

Prohlédněte si tabulku č. 1, přečtěte si texty v úlohách 1 a 3 a připravte si vyčerpávající odpověď na otázku "Struktura vědy o jazyce".

Tabulka č. 1

JAZYKOVĚDA, LINGVISTIKA

SPECIÁLNÍ konkrétní	"Úvod do jazykovědy"	OBECNÁ (19. st. - W. von Humboldt)
POPISNÁ deskriptivní (synchronní) (5. st. př.n.l. - Panini)	HISTORICKÁ diachronní	TYPOLOGICKÁ (19. st.)

HISTORICKOSROVNÁVACÍ
komparativní
(zač. 19. st. - F. Bopp, J. Grimm,
R. Rusk, A. Vostokov)

KONFRONTAČNÍ
kontrastivní
(1. st. n. l. - Quintilianus)

Úloha č. 5

Přečtěte si text:

Obecné zákonitosti vývoje lidského jazyka lze odhalit pouze důkladným studiem živých i mrtvých jazyků. Obecné je vždy poznatelné pouze prostřednictvím jednotlivého, konkrétního. Obecná jazykověda formuluje závěry o jazyce jako takovém (jako zvláštním společenském jevu) na základě zobecnění údajů získaných speciálními lingvistikami při studiu konkrétních jazyků.

Teoretická jazykověda osvětluje strukturu jazyka, jeho fungování a vývoj, usiluje o vědecké postžení podstaty jazyka a jeho funkcí, zobecňuje výsledky zkoumání konkrétních jazykových jevů, formuluje zásady zkoumání jazykového materiálu. Teoretická jazykověda se tak blíží jazykovědě obecné, avšak zahrnuje i teoretické postuláty lingvistiky speciální (konkrétní).

Aplikovaná lingvistika se zabývá rozpracováváním metod, které řeší praktické úkoly související s užíváním jazyka, jako je např. vytváření a zdokonalování soustav písma pro národy, které písmo dosud nemají, nebo pro nevidomé, uspořádání a ujednacení vědecké a technické terminologie, vytvoření umělých jazyků, péče o národní jazykovou kulturu, jazykové vybavení automatizovaných řídicích systémů atd. Značnou pomoc jazykověda poskytuje v oblasti zkoumání a interpretace textů, v otázkách překladu, sestavování příruček, slovníků, encyklopedií apod.

Úloha č. 9

Přečtěte si text:

Jazykověda je jednou z nejdůležitějších věd, je vědou "profilující", tzn. formující filologa jako odborníka ve své oblasti.

Předmět "Úvod do jazykovědy" je *propedeutickým* (přípravným) kurzem celého cyklu lingvistických disciplín, které musí absolvovat studenti filologie. Je to *počáteční, elementární* kurz obecné jazykovědy, poskytující první poznatky o jazyce jako takovém, o jeho struktuře, základních pojmech a jazykovědných termínech, bez jejichž znalosti se nelze seriózně zabývat žádným jazykem.

Úkolem této disciplíny je v systematické a zhuštěné podobě seznámit posluchače se základy současného lingvistického vědění a se základní lingvistickou terminologií, vytvořit u studentů první návyky samostatné tvůrčí činnosti v oblasti lingvistického pozorování a lingvistické analýzy, pomoci vytvořit představu složitého jazykového obrazu současného světa a rozmanitosti jazyků z hlediska jejich stavby, struktury a zvláštností jejich fungování, seznámit se se základními jazykovými jednotkami a jejich vzájemnými vztahy a také s jazykem jako dynamickým systémem.

Úloha č. 10

S využitím textu úlohy č. 9 odpovězte na následující otázky:

1. Co je obsahem disciplíny "Úvod do jazykovědy"?
2. Co je *cílem* tohoto kurzu?
3. Pomocí synonym se pokuste charakterizovat disciplínu "Úvod do jazykovědy" (jaká je to disciplína?).

Úloha č. 11

Zapamatujte si nové výrazy:

jazyková jednotka (единица языка)

lingvistická terminologie (лингвистическая терминология)

lingvistické pozorování (лингвистическое наблюдение)

lingvistická analýza (лингвистический анализ)

Úloha č. 12

Přečtěte si text:

Koncem 19. a začátkem 20. stol. vědci F. F. Fortunatov, J. A. Baudouin de Courtenay, F. de Saussure rozpracovali teoretické základy synchronního a diachronního přístupu ke zkoumání jazykového materiálu. Baudouin de Courtenay dávno před F. de Saussurem rozlišoval *statickou* (popisnou) a *dynamicou* (historickou) lingvistiku, zkoumání jevů existujících v jazyce vedle sebe a následujících po sobě, varoval před směřováním různých chronologických období při popisu jazyka a před připisováním jevů starších období obdobím pozdějším, v nichž tyto jevy buďto vůbec neexistovaly nebo se zde vyskytovaly pouze jako archaismy.

Synchronie (řec. "současně, ve stejnou dobu") je zkoumání jazyka v určitém (ne vždy současném) období jako souhrnu jevů koexistujících na ose současnosti.

Diachronie (řec. "skrze čas") je postupné zkoumání jazykových jevů v různých obdobích jejich existence (osa posloupnosti) s cílem rekonstruovat jejich vývoj.

Každý současný stav jazyka představuje to, co v jazyce vzniklo jako výsledek vývoje, neboť jazyk je kategorií existující v čase: "Jednotlivá období vývoje jazyka se nestřídala jedno po druhém jako strážní, nýbrž každé období přineslo něco nového, co po nenápadném přechodu do období následujícího vytvořilo základ pro další vývoj" (Baudouin de Courtenay).

Synchronní přístup využívá *popisná* jazykověda, jejímž cílem je vytvořit popis daného jazyka, tzn. prozkoumat a popsat všechny jazykové jevy tak, jak spoluexistují a jak se užívají v dané společnosti v určitém konkrétním období jejího vývoje (např. v současnosti).

Diachronní přístup je neodmyslitelný od zkoumání a popisu historie jazyka v *historické* a *historickosrovnávací* jazykovědě.

Rozlišování synchronie a diachronie neznamena, že synchronie je zcela oproštěna od jakýchkoliv zásahů času, jak ne zcela přesně soudil de Saussure. Vždyť jazyk je neustále se vyvíjejícím jevem, proces jazykového vývoje se nikdy nezastaví. Tuto myšlenku aforisticky vyjádřil A. A. Reformatskij: "Nejen *diachronie*, ale i *synchronie* je vždy přece jen ~~###chronie###~~."

Úloha č. 13

Odpovězte na otázky:

1. Co je to *synchronie*?
2. Co je to *diachronie*?
3. Jak spolu *souvisí* synchronie a diachronie?
4. Kteří *vědci* rozpracovali teoretické základy synchronního a diachronního přístupu ke zkoumání jazyků?
5. V *jakých oblastech* jazykovědy se užívá těchto přístupů?
6. Jak chápete myšlenku Baudouina de Courtenay o vývoji jazyka (o vztahu současného a historického v jazyce)?

Úloha č. 14

Přečtěte si text

Termín *metoda* (řec. "způsob poznávání, zkoumání") ve vědeckém smyslu znamená *způsob poznávání a výkladu jevů*, používaný v té či oné vědní oblasti. Základními metodami lingvistiky jsou: m. popisná, historickosrovnávací, konfrontační.

Popisná metoda se používá při zkoumání společenského fungování jazyka, při popisu a analýze prvků a částí jazykového "mechanismu" (při jejich inventarizaci a systemizaci). Popisná metoda umožňuje shromáždit velké množství materiálu, jehož se využívá při sestavování učebnic, gramatik, slovníků.

Historickosrovnávací metoda se zaměřuje na odhalení zákonitostí podmiňujících vývoj příbuzných jazyků v minulosti, na rekonstrukci starých, nezaregistrovaných jazykových jednotek, na poznání jazyků v jejich dynamice. Je na ní založena *genetická* (*genealogická*) klasifikace jazyků.

Konfrontační metoda se uplatňuje při stanovování shod a rozdílů ve struktuře dvou nebo více jazyků (jak příbuzných, tak také nepříbuzných) v určitém stadiu jejich vývoje. Na výsledcích konfrontačních výzkumů je založena *typologická* klasifikace jazyků, vznikají četné srovnávací

gramatiky, překladové slovníky a metodické příručky ke studiu cizích jazyků a pro teorii a praxi překladu.

Úloha č. 15

Prohlédněte si tabulku č. 3 a všimněte si toho, z jakých aspektů (jakými přístupy) a jakými metodami je zkoumán různý jazykový materiál v rámci odpovídajících oblastí jazykovědy.

Tabulka č. 3

metoda (oblast) aspekt	popisná	historická	srovnávací
synchronie	1 jazyk, skupina příbuzných jazyků		příbuzné i nepříbuzné jazyky
diachronie		1 jazyk, skupina příbuzných jazyků	
J A Z Y K O V Ý M A T E R I Á L			

Úloha č. 16

Odpovězte na otázky:

1. Co znamená slovo *metoda*?
2. Jaké *základní* lingvistické metody znáte?
3. Čím se liší *popisná* metoda od metody *historickosrovnávací*?
4. V čem spočívá rozdíl mezi *popisnou* a *konfrontační* metodou?
5. Jaký je v jazykovědě rozdíl mezi *konfrontací* a *srovnáváním* jazykového materiálu?
6. Jak se nazývá *metoda*, s jejíž pomocí se určuje příbuznost jazyků?

Úloha č. 17

Přečtěte si citát a pokuste se obrazně definovat metodu.

"Vědecká metoda sama o sobě, s odhlédnutím od ostatních faktorů, které zajišťují úspěch poznání, slouží vědci jako kompas, umožňuje mu šetřit čas i síly a racionálnějším způsobem rychleji dosáhnout pravdivého poznání."

Úloha č. 18

Přečtěte si text:

V současné době je jazyk předmětem pozornosti a zájmu mnoha věd. **Lingvistika** zkoumá strukturu jazyka, jeho fungování a vývoj, přičemž bere v úvahu vztahy a souvislosti s dalšími strukturami skutečnosti (společnost, vědomí, myšlení, kultura atd.).

Literární věda vidí v jazyce prostředek formování a formu vyjádření ideově uměleckého obsahu literárního díla.

Pro **historii** je jazyk jedním ze zdrojů poskytujících historické informace a jednou ze stránek společenského života různých národů.

Jazykověda souvisí také s **archeologií**, která zkoumá historii na základě věcných pramenů, podle pracovních nástrojů, zbraní, šperků, nádob atd. Archeologická fakta "promlouvají" a stávají se plnohodnotnými historickými důkazy pouze do té míry, v jaké je lze uvést do souladu s poznatky jazykovědy.

Jazyk jako nejdůležitější etnická charakteristika poskytuje **etnografii** možnost vysledovat historické a kulturní souvislosti mezi národy, a naopak jazykověda se při studiu toho či onoho jazyka neobejde bez etnografických poznatků o národech, které těmito jazyky mluví: jinak totiž nemůže přesně pochopit význam jednotlivých slov a výrazů.

Poměrně těsné jsou vztahy jazykovědy s řadou přírodních disciplín: **fyzikou** (*akustika*, jako součást fyziky, zkoumá zvukové vibrace a tedy i materiální stránku jazyka - hlásky), **kybernetikou** (zejména s teorií informací), **matematikou** (umožňuje vědecky zkoumat kvantitativní stránku jazyka), **fyzologií, anatomií, medicínou** (tyto vědy se zabývají studiem lidského organismu, tj. především řečového aparátu a jeho činnosti a také lidského mozku atd.)

Společné pole zájmů nacházejí jazykovědci a představitelé dalších věd (geografové, etnografové, historikové, astronomové aj.) v oblasti *onomastiky*. **Terminologie** spojuje jazykovědce s představiteli všech ostatních vědních oborů bez výjimky, protože všechny vědní disciplíny mají svou terminologii, která si vyžaduje lingvistické uspořádání.

Úloha č. 19

Pozorně si přečtěte s. 25-28 v učebnici "Основы языкознания для русистов" a text úlohy č. 18 a odpovězte na otázky:

1. *Mezi jaké vědy patří jazykověda a proč?*
2. *S jakými vědními obory spojuje lingvistiku tradiční vztahy?*
3. *V čem se projevují vztahy jazykovědy k humanitním vědám?*
4. *Jak souvisí lingvistika s přírodními vědami?*
5. *Které nové vědní disciplíny vznikly ve 20. stol. na pomezí jazykovědy a jiných vědních oborů?*

Úloha č. 20

Zapamatujte si nové termíny a terminologická slovní spojení:

jazykověda (языкознание, языковедение)

lingvistika (лингвистика, глоттология)

aspekt, přístup (аспéкт)

synchronie (синхрония)

diachronie (диахрония)

metoda (мéтод)

popisná (описательный)

historická (исторический)

historikosrovnávací сравнительно-исторический

konfrontační сопоставительный

předmět vědy (предмéт науки)

aplikovaná lingvistika (прикладная лингвистика)

teoretická jazykověda (теоретическое языкознание)

jazykový materiál (языковой материал)

extralingvistika (экстралингвистика)

intralingvistika (интралингвистика)

sociolingvistika (социоллингвистика)

mentalingvistika (менталингвистика)

komparatistika (компаративистика)

kontrastivní lingvistika (контрастная лингвистика)

propedeutická disciplína (пропедевтический курс)

obecná jazykověda (общее языкознание)

typologická jazykověda (типологическое языкознание)

genealogická/genetická klasifikace jazyků (генеалогическая/генетическая классификация языков)

typologická klasifikace jazyků (типологическая классификация языков)

psycholingvistika (психоллингвистика)

sémiotika (семиотика)

informatika (информатика)

II. JAZYK JAKO SOCIÁLNÍ JEV

1. Povaha a podstata jazyka
2. Základní funkce jazyka
3. Hypotézy o původu jazyka
4. Společenský význam jazyka

Úloha č. 1

Přečtěte si text:

Otázka *povahy a podstaty* jazyka je základním problémem pro každou lingvistickou teorii a na jeho řešení závisí řešení všech ostatních dílčích otázek. Soudě podle vědeckých pojednání, která se dochovala jako dědictví starých národů Řecka, Říma, Indie, Číny a dalších zemí, si lidé odedávna kladli otázku: *co je to jazyk?* Stejnou otázku si lidé kladou i dnes, když se snaží pochopit, čím se jazyk odlišuje od ostatních jevů lidského života. Odpověď na tuto otázku je podmíněna také různou úrovní vědeckého poznání v jednotlivých epochách, a také světonázorovou orientací představitelů různých lingvistických směrů.

Pochopení podstaty jazyka předpokládá odpověď na dvě otázky: 1. Je jazyk jevem *biologickým, psychickým, nebo sociálním?* 2. Je jazyk *materiální, nebo ideální* povahy? Na tyto otázky dává historie vědy rozdílné odpovědi.

Někteří vědci považovali jazyk za *biologický* jev a stavěli ho do jedné řady s takovými jevy jako schopnost člověka jíst, pít, chodit atd. Z toho vyplývalo, že je jazyk dědičný, že je založen v samotné biologické podstatě člověka. Jazyk se ovšem nedědí, dítě si ho osvojuje od lidí, kteří je obklopují, podle toho, jakým jazykem s ním okolí komunikuje. Neexistuje tedy seriózní důvod pro akceptování teorie biologické povahy jazyka a současná jazykověda podobná vysvětlení odmítá.

Lingvistika nemůže podpořit ani další hypotézu, jejíž četní zastánci považují jazyk za jev *psychický*, jenž je důsledkem působení individuálního ducha - božského či lidského.

Současná jazykověda důsledně a přesvědčivě zastává myšlenku o **sociální (společenské) povaze jazyka** a opírá se přitom o střizlivou analýzu faktů vývoje a užívání jazyka. Lidský jazyk vzniká a vyvíjí se pouze ve společnosti, pouze pod vlivem řečových aktivit přirozených skupin lidí.

Je třeba mít také na paměti, že se při definování jazyka nelze omezit pouze na konstataci jeho společenského charakteru. Někteří lingvisté již v minulosti uznávali sociální charakter jazyka, avšak jejich teorie byly celkově chybné, protože buď nesprávně chápaly samu společnost (srov. např. teorii F. de Saussura, podle níž je společnost pouze sumou jednotlivců), nebo neopodstatněně ztotožňovaly jazyk

s různými kategoriemi společenských jevů a ignorovaly jeho specifika (srov. např. teorii N. Ja. Marra, ve které byl jazyk zařazen do ideologické nadstavby). Proto je nezbytné, abychom po stanovení znaků, které sblíží jazyk s jinými společenskými jevy, zjistili, v čem spočívá svébytnost jazyka a jaké znaky jsou pro něj (vzhledem k ostatním společenským jevům) specifické.

Je zřejmé, že svébytnost jazyka spočívá v jeho zvláštní funkci, v tom, že *jazyk je nejdůležitějším prostředkem dorozumívání lidí.*

Úloha č. 2

Rozčleňte úvodní text na části a každou z nich opatřete mezinadpisem.

Úloha č. 3

Zapamatujte si nové výrazy:

povaha jazyka (природа языка)

podstata jazyka (сущность языка)

lingvistická teorie (лингвистическая теория)

lingvistický směr (лингвистическое направление)

jev (явление)

biologický (биологическое)

psychický (психическое)

sociální (социальное)
dědičný (наследственное)

Úloha č. 4

Odpovězte na otázky:

1. Jak byla v dějinách vykládána povaha jazyka?
2. Jaký názor zastáváte vy sami a proč?

Úloha č. 5

Seznamte se s obsahem tabulky č. 1

Tabulka č. 1

POVAHA A PODSTATA JAZYKA		
J E V		
psychický emanace ducha	biologický	sociální společenský
Bůh člověk		
antika bible	antika Prodikos, Platón, Antisthenés	antika Démokritos, Aristotelés, Diodóros Sicilský
realisté a nominalisté		
18. st. - T. Hobbes, D. Hartley	19. st. - A. Schleicher	konec 19. - 20. st. F. de Saussure, N. Ja. Marr, B. Engels

Úloha č. 6

Seznamte se se dvěma biblickými příběhy.

1. Když vytvořil Hospodin Bůh ze země všechnu polní zvěř a všechno nebeské ptactvo, přivedl je k člověku, aby viděl, jak je nazve. Člověk tedy pojmenoval všechna zvířata a nebeské ptactvo i všechnu polní zvěř...

2. Celá země byla jednotná v řeči i v činech... Nato řekli: "Nuže, vybudujme si město a věž, jejíž vrchol bude v nebi. Tak si učiníme jméno a nebudeme rozptýleni po celé zemi." I sestoupil Hospodin, aby shlédl město i věž, které synové lidští budovali. Hospodin řekl: "Hle, jsou jeden lid a všichni mají jednu řeč. A toto je teprve začátek jejich díla. Pak nebudou chtít ustoupit od ničeho, co si usmyslí provést. Nuže, sestoupíme a zmateme jim řeč, aby jí navzájem nerozuměli." I rozehnal je Hospodin po celé zemi, takže upustili od budování města. Proto se jeho jméno nazývá Babel (To je Zmatek), že tam Hospodin zmátl řeč veškeré země a lid rozehnal po celé zemi.

Úloha č. 7

Souhlasíte s níže uvedeným názorem anglického filozofa 18. stol. T. Hobbese?

"Bůh vymyslel několik slov a naučil jim Adama. To stačilo k tomu, aby se naučil přidávat další jména... a postupně také tato jména spojovat tak, aby byla srozumitelná. Tak mohlo být postupem času vytvořeno tolik slov, kolik Adam potřeboval, i když ne tolik, kolik jich potřebuje řečník nebo filozof."

Úloha č. 8

Seznamte se s různými hypotézami dávných i novodobých myslitelů o původu jazyka a určete, v čem je podstata jejich teorií.

1. Původně prý lidé žili podobně jako zvířet neuspořádaným životem, vycházeli na pastviny, živili se chutnou trávou i plody stromů. Když byli napadáni zvířeti, nouze je naučila navzájem si pomáhat, a když se ze strachu začali shromažďovat, navzájem se poznávali. Vydávali ještě neartikulované zvuky beze smyslu, ale postupně přešli k artikulovaným slovům, vzájemně si stanovili symboly pro každou věc

a vytvořili si výklady všech věcí, pochopitelné pouze pro ně samotné. A protože takováto společenství vznikala po celém světě, jejich jazyk nezněl stejně, neboť každý tvořil svá slova náhodně. V tom je také příčina různého charakteru jazyků. Takto vzniklá původní společenství se stala základem všech plemen.

(Diodóros Sicilský, Antické teorie jazyka a stylu)

2. "...myslet si, že někdo dal jména
věcem, a lidé se od něho poprvé naučili slovům,
je nesmyslné, neboť jestliže někdo mohl všechno pojmenovat
slovy, a vydávat jazykem různé zvuky, proč potom
předpokládat, že by totéž nemohli činit jiní?
kromě toho, jestliže ostatní slova vzájemně spojená
nepoužívali, odkud se v něm vzalo přesvědčení,
že budou k užítku, nebo kde se v něm vzala schopnost
poznat, co je třeba učinit?

(Lucretius, O podstatě světa)

3. "...jazyk vznikl ve společnosti z potřeby označovat věci a pojmy, aby bylo možné si navzájem o těchto věcech něco sdělovat. Zpočátku jazyk tvořily pouze signály s jednou souhláskou za doprovodu hlasu, avšak později začali lidé vytvářet složitější spojení ze dvou, tří, čtyř, ale i pěti souhlásek s příslušnými samohláskami a afixy, což nakonec vedlo k vytvoření jazyka."

(As-Sikija al-Charasi. Комментарии об основах фикха. История лингвистических учений. Средневековый Восток. Ленинград, 1981)

4. "Slovesa, dějová slova, tvoří nejdůležitější část všech jazyků, neboť jazyk se zrodil z práce, vždy ji doprovázel..., věci se dostávají do sféry jazyka podle toho, jak přicházejí do styku se společnou pracovní činností, jak jsou jí ovlivňovány; jak by jinak bylo možné společné nazírání a na něm závislé společné označování? Pouze společná práce může být uspokojivým vysvětlením těchto důležitých jevů. Její charakter lze vyjádřit základním znakem jazyka: jednotou; nejde o tenký náhodně pronikající paprsek, jakým je onomatopoeie, představující Steinthalovy reflexní zvuky, nebo napodobování divoké zvěře, jak se domníval Darwin, či pantomimika podle Geigera: to vše je zcela nepodstatné a takto nemohlo dojít ke vzniku lidského jazyka, tohoto tak důležitého útvaru, jenž ve svém nezadržitelném rozvoji srostl s kolektivním bytím člověka a jeho duchovním životem. Je to živý, neustále činný pramen, neboť lidská pospolitost vždy tíhla k práci, k společné činnosti."

(L. Noiret, Původ jazyka. 1877).

5. "Kromě slov by k vyjádření našich myšlenek mohly sloužit různé pohyby očí, tváře, rukou a dalších částí těla, jak to vidíme v divadle u pantomimiků, avšak takto bychom se nemohli dorozumívat bez světla, a různé lidské činnosti, zejména ty, konané našima rukama, by byly pro takovýto rozhovor velkou překážkou."

(M. Lomonosov, Ruská gramatika. 1755).

6. "Domnívám se, že bez toho, abychom si přáli přinutit se chápat, bychom jazyk skutečně nikdy nevytvořili."

(G. Leibniz, Nové úvahy o lidském rozumu).

7. "Jazyk jako sociální jev mohl vzniknout teprve tehdy, když už byl lidský mozek natolik vyvinutý, aby mohl užívat jazyka. Dvě lidské bytosti mohly vytvořit jazyk pro svou potřebu pouze proto, že už

k tomu byly připraveny... Často vznikaly spory o tom, jestli původně vznikl pouze jeden jazyk, nebo

jestli jich bylo víc. Tato otázka je zcela nepodstatná. V okamžiku, kdy je rozum dostatečně vyvinut, se objev dostavuje sám od sebe na několika místech současně: jak se říká, visí ve vzduchu, jeho příchod lze vycítit, stejně jako na podzim padání zralých plodů."
(Vendryes, Jazyk. Lingvistický úvod do historie).

8. "Člověk se od zvířat neliší tím, že rozlišuje artikulované zvuky, neboť jak je všeobecně známo, psi také rozumějí mnoha slovům a větám. Ani schopnost vydávat artikulované zvuky není specificky lidská, mají ji papoušci i jiní ptáci. Člověk se od nižších živočichů liší pouze tím, že je obdařen nekonečně větší schopností asociovat ve svém mozku nejrůznější zvuky a představy; vděčí za to samozřejmě rozvoji svých rozumových schopností."
(Ch. Darwin, Původ člověka a přirozený výběr)

9. "...rozvoj práce si vynutil těsnější sepětí členů společnosti, protože díky němu se začali množit případy vzájemné podpory, společné činnosti, a stále jasněji se ukazovala užitečnost takové činnosti pro každého jednotlivého člena. Stručně řečeno, utvářející se lidé došli tak daleko, že u nich vznikla potřeba něco si navzájem sdělit. (...) Nejprve práce a potom (a současně s tím) artikulovaná řeč byly dvěma hlavními stimuly, pod jejichž vlivem se opičí mozek postupně měnil v lidský, který - při vší podobnosti s opičím - je daleko větší a dokonalejší..."
(B. Engels, Podíl práce na polidštění opice).

10. "Člověku nebylo třeba velkého myšlenkového úsilí k tomu, aby si uvědomil, že hláska nebo citoslovce může označovat nejen zvuk vydávaný předmětem, ale i něco, co je s tímto dějem spojeno vnitřní souvislostí... To něco byla bytost, předmět, vydávající zvuk; podle tohoto zvuku dostala název a současně tak dala člověku první podstatné jméno."
(N. Kostyr, Předmět, metoda a cíl filologického zkoumání ruského jazyka. Kyjev, 1849).

Úloha č. 11

Prohlédněte si tabulku č. 3 a 4 a odpovězte na otázky. Svoje odpovědi zdůvodněte, případně tabulku doplňte.

Tabulka č. 3

VLASTNOSTI JAZYKA, PODMÍNĚNÉ	
SPOLEČENSKÝM CHARAKTEREM	VNITŘNÍ STAVBOU
<ul style="list-style-type: none"> - sepětí jazyka s historií národa, jeho nositele - sepětí jazyka s myšlením - posloupnost vývoje, historická ustálenost - celonárodní charakter jazyka, "netřídnost" 	<ul style="list-style-type: none"> - objektivnost existence - materiální zvukové vyjádření - zobecňující charakter jazykových prvků - systémovost - vývoj, proměnlivost

1. Které vlastnosti jazyka jsou podmíněny jeho *společenským charakterem*?
2. Jak (na jakých příkladech) lze snadno dokázat organické *sepětí jazyka s dějinami národa*, jenž je jeho nositelem?
3. Proč není možné, aby se jazyk vyvíjel skokem, revolučně (tj. nikoliv evolučně)?
4. Čím je dán *celonárodní charakter* jazyka?
5. Které rysy jazyka jsou podmíněny jeho *vnitřní strukturou*?
6. Jak lze vysvětlit *objektivnost existence* jazyka?
7. Jak (prostřednictvím čeho) se jazyk *realizuje*?
8. Na čem lze demonstrovat *zobecňující charakter* jazykových jednotek?
9. Čím je podmíněn vnitřní vývoj, *proměnlivost* jazyka?

Úloha č. 12

Pozorně si prohlédněte tabulku č. 4 a promyslete vlastní příklady, které by ji ilustrovaly. Zamyslete se nad tím, zdali by v ní bylo možné něco změnit, přeskupit nebo doplnit. Význam neznámých termínů vyhledejte ve slovníku lingvistické terminologie.

Tabulka č. 4

FAKTORY JAZYKOVÉHO VÝVOJE		
EXTRALINGVISTICKÉ (mimojazykové)	LINGVISTICKÉ (vnitřně jazykové, jazykově systémové)	
	v n i t ě r n í	v n ě j š í
- kulturně-historické podmínky života národa; ekonomický, politický, kulturní rozvoj společnosti	- tendence k symetričnosti systému a k odstranění nedůsledností, které jsou v něm obsaženy	- mezijazykové kontakty, interference
- rozvoj lidského myšlení	- spontánní změny v artikulaci hlásek (asimilace, disimilace)	- jako důsledek vzájemného ovlivňování:
- vznik písma a později knihtisku	- princip ekonomie jazykové námahy	- substrát
- sociální a profesní rozvrstvení společnosti	- princip analogie	- superstrát
- lokální rozsídlování a přesídlování (migrace) obyvatelstva		- instrát
		- adstrát

Úloha č. 13

Přečtěte si text:

Když se hovoří o funkci něčeho, myslí se "vykonávaná činnost, role". Mluvíme-li o funkcích jazyka, musíme tedy určit roli jazyka v životě společnosti.

Role jazyka jako nástroje dorozumívání je označována jako jeho **komunikativní (sdělovací, dorozumivací)** funkce. Úkolem komunikativní funkce je sloužit jako prostředek dorozumívání, tj. jako nástroj (prostředek) výměny myšlenek.

Druhá důležitá sociální funkce jazyka se označuje jako **poznávací (gnoseologická)**, neboť zprostředkuje poznávání okolního světa, umožňuje shromažďování a předávání poznání z generace na generaci.

Neméně důležitá je **mentální (kognitivní)** funkce jazyka, neboť jazyk není pouze zprostředkovatelem "hotových" myšlenek, ale je také nástrojem formování a organizace myšlení. Výraz "formování a formulování myšlenek" nejlépe vystihuje dvě etapy krystalizace lidského myšlení.

Organická jednota těchto funkcí a nepřetržitost existence jazyka ve společnosti z něho dělají udržovatele a pokladnici společensko-historické zkušenosti generací.

Mluvíme-li o funkcích jazyka, je třeba mít na paměti, že komunikativní funkce se v procesu dorozumívání může realizovat různým způsobem, tj. řadou dílčích funkcí:

- **referenční (konstatační)** - "neutrální" výpověď o faktech, např.: *Studenti skládají zkoušky;*
- **interogativní (zjišťovací)** - prostředek zjišťování faktů, např.: *Kdy půjdeš na fakultu?;*
- **apelová (konativní)** - prostředek výzvy, pobídky k nějakému jednání, např.: *Pojďme domů!;*
- **expresivní (emotivní)** - slouží k vyjádření osobnosti mluvčího, je prostředkem k vyjádření emocí, postoje, např.: *Na jaře je v lese tak krásně!;*
- **kontaktní (fatická)** - projevuje se v případech potřeby navázání a udržení kontaktu; různé formy pozdravů, rozloučení apod., např.: *Nazdar. Jak se máš. Co je nového?;*

- **estetická (poetická)** - prostředek působení nejen na myšlení, ale také na city (radost, smutek, od-
vaha, strach). Základem této funkce je schopnost textů vyvolat estetické prožitky u mluvčích i poslu-
chačů;

- **sociální** - nástroj prezentace sociálního či profesionálního statusu, vzdělanostní úrovně atd.;

- **magická** - je využívána při obřadech, zaklínání apod.;

- **metajazyková** - slouží výkladu jazykových faktů ("jazyk pro výklad jazyka");

Je zřejmé, že všechny uvedené funkce slouží komunikaci, protože právě jako nástroj komunikace
byl jazyk vytvořen.

Úloha č. 14

Uveďte vlastní příklady, ilustrující jednotlivé funkce jazyka. Podle slovníku určete, jakého původu
jsou jednotlivé termíny.

Úloha č. 15

Po prostudování materiálu z tabulky č. 5 a úlohy č. 13 odpovězte na otázky:

1. Co znamená slovo "funkce"?
2. Které funkce jazyka jsou považovány za nejdůležitější?
3. Jaké funkce jazyka se využívají při vyjadřování emocí?
4. V jakých dílčích funkcích se může realizovat komunikativní funkce?
5. Jaké další funkce jazyka znáte? Doplňte tabulku.
6. Utvořte synonymické řady názvů funkcí jazyka (kde je to možné).
7. Najděte v textu synonyma ke slovu *funkce*. Doplňte synonymickou řadu s použitím slovníku
"Словарь синонимов русского языка" (под ред. А. П. Евгеньевой, Л., 1970-1971)

Tabulka č. 5

FUNKCE JAZYKA		
nejdůležitější sociální	vyjádření emocí	ostatní
komunikativní: - referenční (konstatační) - kontaktní (fatická) - interogativní (zjišťovací) - apelová (konativní) - sociální	expresivní (emotivní)	estetická (umělecká)
	výrazová (voluntativní)	metajazyková
		textová
poznávací (gnozeologická)		
mentální (kognitivní)		

Úloha č. 20

Přečtěte si text:

Je nutné si uvědomit, že: 1. Původ jazyka jako způsobu dorozumívání a vznik konkrétních jazyků
představuje dva různé navzájem nesouvisející problémy. Každý z nich má svůj předmět zkoumání:
první se snaží vysvětlit, jak lidé začali mluvit, druhý kde, kdy a jakým způsobem ten či onen jazyk
vznikl;

2. Analýza dobových přístupů ke zkoumání původu jazyka předpokládá tři aspekty problému: a) jak
vzniká jazyk, tj. určitý systém znaků, umožňující lidem vědomě se vzájemně dorozumívát; b) jak
vzniká jazyková schopnost, tj. určitá specifická zvláštnost člověka jako druhu Homo sapiens, která mu
umožňuje vytvořit jazyk; c) jak byla ve společenstvích našich předků organizována komunikativní
činnost, nutící je tvořivě zdokonalovat dorozumívací prostředky.

Úloha č. 21

Odpovězte na otázky:

1. V čem spočívá rozdíl mezi problémem vzniku lidské řeči a otázkou o původu jednotlivých jazyků?
2. Jaké aspekty lze vyčlenit při zkoumání problému původu jazyka.

Úloha č. 23

Zapamatujte si nová slova a výrazy:

zvukomalebna/onomatopická teorie (звуколодражательная/ономатопеэтическая теория)
společenský/sociální charakter jazyka (общественный/социальный характер языка)
vnitřní stavba jazyka (внутреннее строение язык...)
celonárodní charakter jazyka (общенародный характер языка)
zobecňující charakter jazykových jednotek (обобщающий характер языковых величин)
proměnlivost jazyka (изменяемость язык...)
evoluční charakter vývoje jazyka (эволюционный характер развития языка)
systémový charakter jazyka (системность языка)
posloupnost jazykového vývoje (последовательность развития языка)
stabilita jazyka (устойчивость языка)
kulturně historické podmínky života národa (историко-культурные условия жизни народа)
substrát (субстрат)
superstrát (суперстрат)
adstrát (адстрат)
interference (интерференция)
jazykové kontakty (языковые контакты)
princip analogie (принцип аналогии)
funkce jazyka (функции языка)
komunikativní (коммуникативная)
kognitivní (когнитивная)
mentální (мыслеформирующая)
nominativní (номинативная)
roznávací (познавательная)
referenční (референтивная)
gnozeologická (аккумулятивная/гносеологическая)
estetická (эстетическая)
poetická (поэтическая)
magická (магическая)
sociální (индикатора)
metajazyková (метаязыковая)

III. JAZYK, MYŠLENÍ, VĚDOMÍ

1. Vzájemný vztah jazyka a myšlení
2. Typy myšlenkové činnosti
3. Nadnárodní charakter zákonů lidského myšlení a národní charakter konkrétních jazyků

Úloha č. 1

Přečtěte si text:

Jazyk je bezprostředně spojen s myšlením, s vědomím lidí. Ve slovech, slovních spojeních a větách se odrážejí a uchovávají výsledky lidského myšlení, všechno, co lidé v okolním světě poznávají.

Otázka, *jak spolu souvisí jazyk a myšlení*, je jednou z nejdůležitějších otázek nejen pro jazykovědce, ale také pro psychology, logiky, filozofy. Tento problém byl zkoumán v průběhu celých dějin vědy, od hlubokého dávnověku až do dnešní doby.

Jestliže po dlouhou dobu bylo úsilí těch, kteří se tímto problémem zabývali, zaměřeno na dokazování *existence* či naopak *neexistence* vztahu mezi jazykem a myšlením, přičemž - jak konstatoval znamenitý psycholog L. S. Vygotskij - tyto pojmy "byly nazírány v škále, sahající od jejich úplného ztotožnění² po naprostou rozdílnost,"³ pak v současné době se největší pozornost odborníků soustřeďuje na odhalení *charakteru vztahu* jazyka a myšlení, neboť obecně je jeho existence uznávána většinou specialistů.

Úloha č. 7

Přečtěte si text:

Stejně jako dorozumívání i myšlení může být *verbální* a *neverbální* (vyskytuje se v různé míře už u zvířat a právě ono umožňuje zvířeti správnou orientaci v situaci a nalezení vhodného řešení, odpovídajícího dané situaci). Vysoce vyvinuté formy neverbálního myšlení (ve spojení s myšlením verbálním) nacházíme pouze u člověka. Jako **neverbální** označujeme myšlenkovou činnost člověka řešícího různé tvůrčí úkoly technického charakteru (*technické, inženýrské* myšlení). Tomu se blíží např. myšlení šachisty. Zvláštní typ *názorně obrazného* myšlení je charakteristický pro tvorbu malířů, sochařů, skladatelů: myšlení pomocí uměleckých obrazů zrakových (barvitě, plastické) nebo sluchových (hudební).

Verbální neboli **pojmové** myšlení operuje s *pojmy, soudy a úsudky*, které mají podobu slov nebo jejich spojení, analyzuje a zobecňuje, vytváří hypotézy a teorie.

Myšlení člověka sestává z mnoha komponentů, je to složitý konglomerát různých typů myšlenkové činnosti, které se neustále střídají a vzájemně se doplňují, takže často fungují v syntéze a vzájemném prolínání.

Úloha č. 8

Na základě textu předchozího cvičení se pokuste sestavit schéma představující různé typy (druhy) myšlení. Odpovězte na otázky:

1. V jakých *jednotkách* se odráží poznávací činnost člověka?
2. V čem se projevují *shody a rozdíly* mezi lidským jazykem a "jazyky" zvířat?
3. Jaké *druhy myšlení* znáte?
4. Pomocí *čeho* člověk poznává okolní svět?
5. Jak spolu souvisí *pojem* a *význam* slova?
6. Existují paralely a vzájemné vztahy mezi elementy jazyka a myšlení?

² Takového *ztotožnění* je charakteristické pro řadu filozofických, psychologických a lingvistických směrů, počínaje německými vulgárními materialisty 19. st., a konče současným americkým mentalizmem (lat. mens, mentis "rozum, myšlení", L. Bloomfield a jeho škola).

³ Úplné *odtržení myšlení od jazyka* se v různých variacích projevovalo v názorech mnoha autorů, počínaje Dühringem, jehož kritizoval Engels, a konče současným americkým behaviorizmem (angl. behaviour "chování").

V odpovědích na otázky použijte text úlohy č. 8 z tématu "Jazyk a řeč".

Úloha č. 9

Pokuste se zobrazit formou dvou protínajících se/neprotínajících se kružnic (představujících mozkové hemisféry, tzn. levá odpovídá za logické vazby v naší řečové činnosti, pravá se specializuje na konkrétní, obrazné myšlení) vzájemný vztah různých typů myšlenkové činnosti u lidí různých profesí (filolog, hudebník, architekt, matematik atd.). Zapamatujte si, že **řeč je ovládána oběma hemisférami, levá však převládá**. Proto lze učinit závěr, že verbální myšlení se soustřeďuje především v levé hemisféře a neverbální v pravé. Je však pochopitelné, že obrazné verbální myšlení vychází rovněž především z pravé hemisféry. Rozumová činnost a vůbec veškerá psychická činnost se přitom uskutečňuje za pomoci obou mozkových hemisfér a v jejich těsné součinnosti.

Úloha č. 11

Seznamte se s následujícími výroky:

1. "...elementární zárodky řeči nacházíme... i u vyšších živočichů; Muller-Liayer ve své vynikající knize "Fáze kultury" uvádí 12 různých zvuků u slepic a holubů; psi údajně vydávají 15 a hovězí dobytek 22 zvuků, zatímco slovní zásobu prostého člověka z nižších vrstev tvoří přibližně 300 slov... Z toho vyplývá, že rozdíl mezi člověkem a zvířetem není tak propastný, jak se běžně předpokládá. V podstatě by zde neexistoval žádný rozdíl, kdyby v sobě člověk nevypěstoval schopnost, která zvířatům zcela chybí: tato schopnost, vlastní pouze člověku, spočívá v *umění přecházet od konkrétních představ a reprodukovatelných obrazů ke srovnávání pojmů a k následným operacím s nimi*. Z toho mimochodem vyplývá, že jazyk se stává znakem naší podobnosti se zvířaty pouze tehdy, když je odtržen od myšlení

a mění se v komplex zvuků. (K. Wailier)

2. Tak jako není možné *dorozumívání bez znaků*, stejně tak není možné ani *bez významu*. K tomu, abychom mohli sdělit nějaký pocit nebo obsah vědomí jinému člověku, není jiné cesty než vztážením sdělovaného obsahu k určité třídě, k určité skupině jevů, což nutně vyžaduje zobecnění... To znamená, že vyšší formy psychologické komunikace, které jsou vlastní pouze člověku, jsou možné jedině díky tomu, že *člověk pomocí myšlení zobecněně odráží skutečnost*. (L. Vygotskij)

3. V každém jazyce se odráží *názor na svět*. Jestliže zvuk stojí mezi předmětem a člověkem, pak se jazyk jako celek nachází mezi člověkem a přírodou, která jej ovlivňuje zvnějšku i zevnitř... Každý jazyk *opisuje kruh* kolem národa, kterému patří, a za jeho hranice se lze dostat pouze v případě přechodu do jiného kruhu. (W. von Humboldt)

4. *Etnické sebeuvědomění* je založeno především na existenci národního jazyka. V tomto ohledu je zajímavý příklad ze života V. I. Dala. Ačkoliv byl synem Dána a Němky, celý život se považoval za Rusa: "Ani jméno, ani náboženské vyznání, ani vlastní krev z nás nečiní příslušníky té či oné národnosti. Kdo jakým jazykem myslí, k tomu národu také patří. Já myslím rusky." (V. Dal)

5. Jazyk je bezprostředním *stavem myslí*... Ani myšlení, ani jazyk netvoří vlastní království... Jsou pouze projevy skutečného života. (Marx, Engels)

6. Národ se projevuje svým jazykem. Národ je činný; jeho činnost je řízena rozumem; rozum a činnost národa se odrážejí v jeho jazyce. (I. Srezněvskij)

7. Jazyky se navzájem neliší ani tak tím, co lze pomocí nich vyjádřit, jako spíše tím, co v nich lze vyjádřit relativně snadno. (Ch. Hocket)

8. *Skutečnost je v různých jazycích vnímána různě*: částečně v závislosti na používání této skutečnosti v té které společnosti, částečně v závislosti na tradičních formách vyjadřování jednoho každého jazyka, v jehož rámci je daná skutečnost vnímána. (L. Ščerba)

Úloha č. 14

Přečtěte si text:

Mluvíme-li o *zákonech*, kterými se řídí *myšlení*, pak je nepochybné, že jsou *obecně lidské, mezinárodní*; jde o principy odrazu skutečnosti v lidském vědomí, zákony formování pojmů na základě zobecnění znaků, zákony provádění operací s těmito pojmy atd. Z tohoto hlediska nelze mluvit o ruském, českém, anglickém, bulharském, ukrajinském, čínském atd. myšlení, ale pouze o jediném, obecně lidském myšlení. Na druhé straně *konkrétní inventář pojmů*, pevně zakotvený ve vědomí kolektivu v podobě konceptuálních významů slov, se samozřejmě liší od jazyka k jazyku a v historii každého jazyka od období k období. Částečně tyto rozdíly souvisí... s rozdílnostmi společenské praxe, s kulturně historickou zkušeností národa, částečně patrně s tím, že mnohostrannost samotné objektivní skutečnosti, rozmanitost znaků předmětů a jevů a existence všestranných vztahů mezi nimi vytvářejí reálné předpoklady pro jejich rozmanité seskupování a spojování do tříd, přičemž se do popředí dostávají pokaždé jiné rozlišující znaky.

Úloha č. 24

Zapamatujte si nová slova a výrazy:

myšlenková činnost (мыслительная деятельность)

existence či neexistence vztahu mezi jazykem a myšlením (наличие или отсутствие связи между языком и мышлением)

ztotožnění jazyka a myšlení (отождествление языка и мышления)

odtržení jazyka od myšlení (отрыв язык... от мышления)

mechanismus myšlení (механизм мышления)

vyjádření myšlenek (выражение мыслей)

předávání myšlenek (перед...ча мыслей)

nástroj myšlení (орудие мысли)

myšlení (мышление)

verbální (вербальное)

neverbální (невербальное)

obrazné (образное)

technické (техническое)

hudební (музыкальное)

mnohoaspektové (многокомпонентное)

pravá a levá mozková hemisféra (правое и левое полушария головного мозга)

obecně lidský charakter myšlení (общечеловеческий характер мышления)

národní charakter konkrétních jazyků (национальный характер конкретных языков)

světový názor (мировоззрение)

etnické sebeuvědomění (этническое самосознание)

biosféra (биосфера)

noosféra (ноосфера)

dialektická jednota jazyka a myšlení (диалектическое единство языка и мышления)

psychofyzický akt (психофизиологический акт)

IV. JAZYK JAKO ZNAKOVÝ SYSTÉM

1. Znaková situace a definice jazyka
2. Vlastnosti znaků
3. Zvláštnosti jazykového znaku
4. Asymetrie jazykového znaku
5. Teorie jazykového znaku (unilaterálnost a bilaterálnost JZ)

Úloha č. 1

Přečtěte si text:

K tomu, aby ten či onen předmět získal *status znaku*, tj. aby byl vnímán a užíván jako znak, jsou nezbytné určité podmínky, určitá *znaková situace*, která předpokládá:

1. přítomnost účastníků komunikace (nikoli pouze řečové, může jít o získávání nebo výměnu informací v jakékoliv formě);
2. předmět nebo jev existující v přítomnosti a zaměňovaný znakem (např. A);
3. předmět nebo jev používaný jako znak, tj. zástupce jevu existujícího v přírodě (např. B);
4. úzus mezi účastníky komunikace, že B je "zástupcem", tj. znakem A (např. schematické vyobrazení člověka sestupujícího se schodů označuje "podchod", zazvonění zvonku v divadle znamená "začátek představení", červené světlo na semaforu - "stát" atd.)

Úloha č. 2

Přečtěte si texty na s. 10-13 Základů jazykovědy A. Erharta a na s. 46-50 "Основ языкознания для русистов" a odpovězte na otázky:

1. Co je to *znak*?
2. Které *znakové systémy* znáte?
3. Jaké systémy znaků (kromě jazykových) vám pomáhají při *dorozumívání*?
4. Uveďte vlastní *příklady* znaků.

Úloha č. 3

Přečtěte si text:

Různé formy zdvořilostní komunikace bývají doprovázeny určitými gesty, mimikou a zvuky, které mají doplňkové spoluvýznamy. Těmito prostředky komunikace se zabývá **paralingvistika**. Lze rozlišit gesta, která suplují řeč a doprovází ji. Např. stisk ruky může provázet slovní pozdrav, ale může jej i zaměnit. Avšak stejné gesto v situaci seznamování nebo vyjádření poděkování může být pouze doprovodné.

Paralingvistické výzkumy intonačních a mimicko-gestikulačních systémů je aktuální především v porovnávacím plánu. Stačí připomenout bulharská gesta souhlasu a nesouhlasu.

Srov. např. popis gest v popisu života severních národů: "...přistoupila, pozdravila se s otcem a Olešekovi a dalším dvěma, kteří stáli nejbliž, podala ruku (když s Rusy, tak rusky). Neuměla poutníky srdečněji přivítat." (R. Frajerman, Nikičen) Národní etiketa severních národů gesto stisknutí ruky nezná.

Úloha č. 4

Odpovězte na otázky:

1. Čím se zabývá *paralingvistika*?
2. Proč je podle vašeho názoru *výzkum intonačních a gestikulačně mimických systémů* aktuální, a to především v porovnávacím plánu?
3. Uveďte vlastní *příklady* dokládající nutnost porovnávacího výzkumu *sémiotických systémů*.
4. Uveďte *příklady specifických znaků české paralingvistické (gestikulačně mimické) soustavy*, které jsou odlišné od analogických znaků jiných národů.

Úloha č. 5

Víte, že:

- ... zatímco ve většině evropských zemí se mává rukou na rozloučenou, v Řecku toto gesto znamená "Jdi k čertu"?
- ... zatímco téměř všude poklepávání prstem na čelo znamená "Je to hlupák", v Nizozemí naopak vyjadřuje ocenění ve smyslu "To je chytré"?
- ... Francouzi a francouzsky mluvící Švýcaři dávají najevo nudu tím, že si mnou bradu, kdežto u ostatních Evropanů toto gesto nic neznamena?

Úloha č. 6

Přečtěte si text:

Při setkání používáme v různých situacích k vyjádření pozdravu různé formy; může to být stisk ruky, zvednutá ruka, mávání rukou (paralingvistické prostředky), slovní pozdravy typu "dobrý den (ráno, večer), ahoj, nazdar, čau" atd. (lingvistické prostředky). Různé národy používají různé jazykové i neязыkové prostředky k vyjádření pozdravu. Tak např. ve staré Číně člověk při setkání s jiným člověkem tiskl ruku sám sobě a ukláněl se při tom; obyvatelé Samoy se navzájem očichávají, Laponci se o sebe třou nosy, Francouzi se líbají na tvář atd. Tradiční zdvořilostní formule vyjadřují obsahy: "mír s tebou", "hodně zdraví", "bůh s tebou", "bud' zdrav" atd.

Úloha č. 9

Přečtěte si text:

Každý znak má minimálně tři vlastnosti: 1) *materiálnost* (barva, zvuk, tvar, chuť, vůně atd.), tj. *výrazová rovina*; 2) *dvoustrannost, bilaterálnost* (za určitou výrazovou rovinou se skrývá určitá *rovina obsahová*), tzn. $ZNAK = VR + OR$; 3) *systémovost*. Poslední charakteristiku je třeba mít při používání nebo "čtení" jednotlivých znaků stále na zřeteli. Často se totiž stává, že lidé na tuto důležitou vlastnost znaku zapomínají a mohou se tak dostat do nejednoznačné situace, případně i utrpět "kulturologický šok" v případě, že dojde k přenosu znaku jednoho sémiotického systému (řec. séma - "znak", sémiotika - nauka o znakových systémech) do druhého. Např. znak ! může být v gramatickém systému jazyka vyložen jako "vykřičník", v šachu jako "silný tah", v soustavě dopravních značek znamená výstrahu ("pozor!"), v jednom z existujících jazyků světa mlaskavý zvuk; "5" v žakovské knížce ruského a českého školáka bude označovat obrácený stupeň hodnocení atd.

Úloha č. 8

Zapamatujte si specifické vlastnosti jazykových znaků: 1) *hláskové (fonémové) vyjádření*, 2) *polyfunkčnost*, 3) *univerzálnost*, 4) *asymetrie VR a OR*. Ilustrujte tyto vlastnosti na vlastních příkladech z češtiny, ruštiny a dalších vám známých jazyků.

Úloha č. 17

Přečtěte si úryvek ze zeměvědného slovníku Жесты и мимика в русской речи (А. А. Акишина и др.).

Vědecká pozorování odborníků z oblasti jazykovědy, etnografie, antropologie a pedagogiky z různých zemí ukázala, že gesto je nezbytným prostředkem dorozumívání v zemích Latinské Ameriky (v Kolumbii byl vydán slovník obsahující 2000 gest), v Itálii, ve Španělsku. Severní národy používají gest méně, velmi zřídka je užívají Japonci. Např. Rusové gestikulují více než Finové, ale méně než Francouzi.

Vědci se domnívají, že mnohá gesta jsou biologického původu a můžeme je nalézt u živočichů. Už Darwin napsal, že gesto nesouhlasu, odmítání (kroucení hlavou ze strany na stranu), které je stejné téměř u všech národů, vznikl z přirozeného pohybu dítěte odmítajícího mateřské mléko. Jsou zde ovšem určité pochybnosti, neboť např. Bulhaři při nesouhlasu kývají hlavou shora dolů (jako většina ostatních národů při vyslovení souhlasu) a naopak, při souhlasu kroutí hlavou ze strany na stranu.

Nedokážeme vysvětlit, proč se jeden a tentýž pojem u různých národů vyjadřuje různě, např. japonské gesto "pojd' sem" Rusové vnímají jako "na shledanou", protože když někoho volají, otáčejí ruku dlaní k sobě, kdežto při loučení naopak od sebe. A např. japonské gesto "propuštěn z práce" (gesto rukou u hrdla) Rusové chápou jako "jsem sytý".

Gesto může zaměnit frázi, slovo: místo odpovědi na otázku "Jak se máš?" lze odpovědět palcem obráceným vzhůru - "výborně". Některá gesta jsou sama o sobě signály: polibek, stisk ruky atd.

Gesta jsou samozřejmě národní. Existuje dokonce etiketa gesta. Např. u Rusů (i u Čechů) se považuje za neslušné na cokoli ukazovat prstem, zvláště pak na jiné lidi. Nelze-li jinak, ukazuje se celou rukou. Ruský spisovatel Kuprin byl přesvědčen, že podle stisku ruky lze poznat nejen vztah člověka k jinému člověku, ale také všechno o jeho charakteru. Individuálnost tohoto gesta je v ruském jazyce skutečně značná a drobné autorské poznámky o tom, jak hrdina zdraví, jak podává ruku, jakou sílu vkládá do stisku, jaké je při tom jeho držení těla, toho často ruskému čtenáři řeknou o charakteru hrdiny mnohem víc než celé popisné pasáže: např. podává-li někdo pouze dva prsty, jde o povýšený pozdrav; podání ochablé zaoblené ruky ukazuje na rozpačitého člověka; dlouhý stisk je projevem přátelského nebo familiérního zájmu o zdravenou osobou atd.

Srovnáváme-li ruská gesta s evropskými, musíme poznamenat, že Rusové prakticky neužívají synchronního pohybu obou rukou, ale gestikulují pouze jednou rukou (pravou). Druhou rukou buďto negestikulují vůbec, nebo pouze v omezené míře, přičemž levá ruka nekopíruje pohyby pravé. Při gestikulaci nedávají ruce příliš daleko od těla. Pohyby rukou jsou často zaměňovány gesty hlavy či ramen. Např. při ukazování směru Rusové častěji ukazují pohybem hlavy daným směrem a doprovázejí gesto slovy: *###вам нужно в ту сторону###* ("musíte jít tímto směrem"), a místo slova "nevím" pokrčí rameny. Při počítání na prstech Rusové postupně skrývají prsty do dlaně (směrem od malíčku otevřené dlaně k palci), u většiny západních národů je obvyklý opačný postup (zvedání prstů z dlaně sevřené v pěst ve směru od palce k malíčku).

Nakonec je třeba uvést, že pozorují-li Rusy při gestikulaci příslušníci jiných národů, nechápou vždy zcela přesně stylistiku gesta, tzn. kdy a ve vztahu ke komu lze gest používat, a kdy je naopak vhodné být v jejich užívání zdrženlivější. Ruská gestikulace, mimika a držení těla závisí na situaci, na vztazích mezi mluvčími a na jejich sociálním postavení. Čím je člověk zdvořilejší a vzdělanější, tím jsou jeho gesta umírněnější. Intenzivní gestikulace je znakem rozrušení nebo zvýšené emocionality.

Úloha č. 18

Seznamte se s výroky J. Vendryese:

Z psychologického hlediska jazykový akt spočívá v tom, že se znaku přiřazuje symbolický význam. Tento psychologický proces odlišuje jazyk člověka od jazyka zvířat. Není správné stavět je do protikladu v tom smyslu, že druhý je jazykem přirozeným, kdežto první jazykem umělým. Lidský jazyk je stejně přirozený jako jazyk zvířat; k jevům vyšší úrovně jej řadí pouze to, že člověk dal znakům objektivní význam, což mu díky konvenčnosti jazyka umožňuje donekonečna jej měnit. *Rozdíl mezi lidským jazykem a jazykem zvířat spočívá v hodnocení povahy jazykového znaku.*

U zvířat není rozdíl mezi větou a slovem. Samotné takové "slovo" (křik nebo signál), ať je nazveme jakkoliv, nemá nezávislý objektivní význam. *Nemá proto ani konvenční význam*, tudíž jazyk zvířete se nemůže ani měnit, ani progresivně vyvíjet. Nemáme žádné důvody předpokládat, že křik zvířat byl dříve jiný než dnes.

Pták, jenž vydává křik, aby přilákal ruku, která ho nakrmí, nevnímá svůj křik jako znak. Jazyk zvířat předpokládá přímé spojení znaku s označovaným předmětem. K tomu, aby se toto spojení uvolnilo, a aby znak získal význam, je nezbytný psychologický proces, který je výchozím bodem lidského jazyka. (Ж. Вандриес, Язык. Лингвистическое введение в историю. М. 1937, с. 24-25)

Úloha č. 21

Zapamatujte si nová slova a výrazy:

znakový systém (знаковая система)

sémiotický systém (семиотическая система)

sémiotika (семиотика)

séma (сéma)
znaková situace (зна́ковая ситуация)
znak (знак)
materiálnost znaku (материáльность зна́ка)
dvoustrannost znaku (двусторóнность зна́ка)
systémovost znaku (систémность зна́ка)
polyfunkčnost (полифункциона́льность)
univerzálnost (универса́льность)
asymetrie (асимметри́чность)
označující (означа́ющее)
označované (означа́емое)
denotát (денотáт)
referent (реферéнт)
sémantický trojúhelník (семанти́ческий треугóльник)
význam (знача́ние)
výrazová rovina (план выра́жения)
obsahová rovina (план содержания)
unilaterální teorie (унилатерáльная теория)
bilaterální koncepce jazykového znaku (билатерáльная концепция языковóго знака)
vnitřní jazyková forma slova (внóутренняя языковáя фóрма слóва)
mimicko-gestikulační znakový systém (жестово-мимиче́ская систéма зна́ков)

V. JAZYK A ŘEČ

1. Termíny *jazyk* a *řeč* v historii jazykovědy:
 - a) W. von Humboldt
 - b) F. de Saussure
 - c) mladogramatici
 - d) L. V. Ščerba
2. Charakteristické rysy těchto vzájemně souvisejících jevů.
3. Vaše představa o vztahu jazyka a řeči.

Úloha č. 1

Přečtěte si text:

To, co jsme si zvykli označovat jako jazyk, ve skutečnosti sestává ze dvou rozdílných jevů - *jazyka* a *řeči*. Přední lingvisté 19. století W. von Humboldt, F. F. Fortunatov, J. A. Baudouin de Courtenay ve svých pracích rozlišovali jazyk a řeč. Zvláště důsledně provedl toto rozdělení F. de Saussure. Zásahu na jeho dalším teoretickém rozpracování a zpřesnění mají také ruští lingvisté L. V. Ščerba, A. I. Smirnickij, A. A. Reformatskij a další.

Jazyk je způsob dorozumívání, nástroj dorozumívání. Samotné dorozumívání už není jazykem. Je to *použití* způsobu, *výsledek* činnosti nástroje. Je to *řeč*. **Řeč** je konkrétní promlouvání (ústní nebo písemné), ale také vnímání (poslouchání nebo čtení). Souhrn těchto procesů se označuje jako *řečová činnost*.

Jazyk a řeč spolu velmi úzce souvisí. Jak trefně obrazně vyjádřil A. I. Smirnickij, jazyk dobýváme z řeči jako kov z rudy.

Úloha č. 2

Seznamte se s výroky známých jazykovědců.

1. *Jazyk* není výsledkem činnosti, ale *činností* samou. ...Jazyk jako souhrn svých produktů se od jednotlivých aktů řečové činnosti odlišuje. Zvuková forma je výrazem, který jazyk vytváří pro myšlení. (W. von Humboldt)

2. Jazyk je sociální, řeč je individuální; jazyk je statický, řeč je dynamická; jazyk je obecné, řeč je zvláštní; jazyk je abstraktní, řeč je konkrétní; jazyk je potencionální, řeč je aktuální. (F. de Saussure)

F. de Saussure ukázal, že jazykověda jeho doby *nezkoumala jazyk, ale řeč*, a mýjela se tak se svým "jediným skutečným předmětem".

3. Jazyk je *individuální psychofyziologická činnost*. Na světě je tolik jazyků, kolik je mluvčích. (mladogramatici: H. Paul, H. Osthoff, K. Brugmann, B. Delbrück, A. Leskien a další)

4. Z mého hlediska *do jazyka* jako systému patří slova, tvořící v každém jednotlivém jazyce velmi složitý systém..., živé způsoby tvoření nových slov (a proto také fonetika, přesněji fonologie), a také *pravidla* či zákonitosti stavby různých jazykových jednotek: to vše je samozřejmě sociální, nikoli individuální, i když založené na reálné řeči členů daného kolektivu.

...*jazykový systém* nesporně představuje... určitou sociální hodnotu, což je *jednotné* a *závazné* pro všechny členy dané společenské skupiny a co je objektivně dané podmínkami jejího života.

...jazykovědci mají úplnou pravdu, když vyvozují *jazykový systém*, tj. *slovník* a *gramatiku* daného jazyka, z odpovídajících *textů*, tzn. z odpovídajícího *jazykového materiálu*. (L. V. Ščerba)

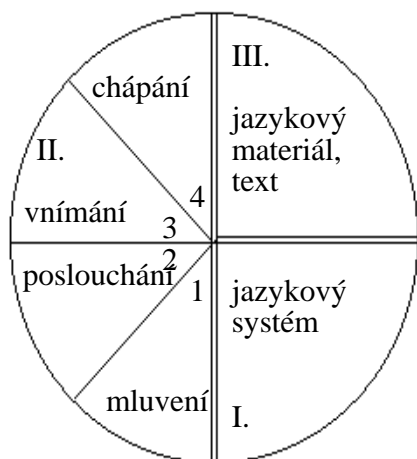
5. Skutečně, jestliže vyslovíme slovo *dům* nebo když ho uslyšíme, bude to z hlediska jazyka totéž. Kromě toho se každý mluvčí nevědomky kontroluje sluchem, a posluchač artikulací. (A. A. Reformatskij)

6. *Schopnost řeči* je zřejmě nejdůležitější a přitom *unikátní zvláštností lidského vědomí*. *Jazykové systémy* jsou natolik složité, že se dosud nikomu nepodařilo vyčerpávajícím způsobem popsat pravidla tvořící tyto systémy. (P. Lindsay, D. Norman, psychologové)

Úloha č. 3

Seznamte se s koncepcí L. V. Ščerby ve zhuštěné podobě.

Tabulka č. 1

Základní teze:

1. Jazyk, *jazykový systém*, to je slovní zásoba + mluvnice; je *závazný (JS)* pro všechny hovořící daným jazykem. Existence jednotného JS je základní podmínkou *smysluplné řečové činnosti (ŘČ)*.

2. *Řečová činnost* je posloupné a střídavé užívání čtyř aktů: *mluvení, poslouchání, vnímání a chápání*. Pouze v případě užití jednotného JS jsou možné všechny čtyři tyto akty, v opačném případě jsou reálné pouze první dva.

3. Výsledkem řečové činnosti je *jazykový materiál, text* v ústní nebo písemné podobě. Ten je základem pro vyvození mluvnických pravidel, resp. různých inovací v kterémkoliv jazyce. *Jazykový materiál (JM)* je produktem řečové činnosti příslušníků daného

jazykového kolektivu. Ščerba vymezuje JM takto: "...není to činnost jednotlivých individuí, nýbrž souhrn všeho řečeného a pochopeného v určité konkrétní situaci v různých obdobích života dané společenské skupiny. Řečeno jazykem jazykovědců jsou to *texty*,... v pojetí starých filologů je to *literatura, rukopisy, knihy*." (O trojí aspektu jazykových jevů a o experimentu v jazykovědě; Další problémy jazykovědy)

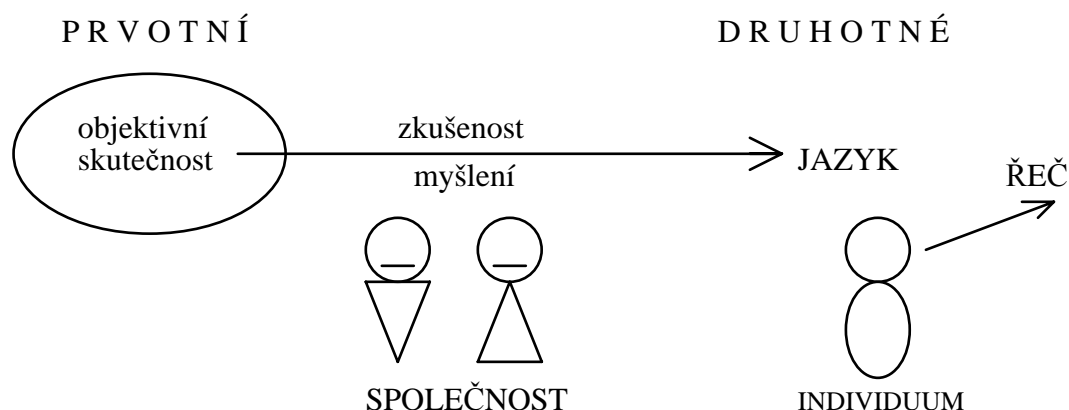
Úloha č. 5

S použitím materiálu z úloh 2-4 se pokuste doplnit schematické znázornění koncepce L. V. Ščerby v tabulce č. 2:

Tabulka č. 2

TŘI ASPEKTY JAZYKOVÝCH JEVŮ		
řečová činnost (ŘČ)	jazykový systém (JS)	jazykový materiál (JM)
mluvení	slovník	mluvený text
..... text
.....
chápání

Tabulka č. 4

Ke splnění této úlohy vám může pomoci následující text:

"Vědci si už dávno všimli, že ty nejjednodušší pojmy se jen velmi obtížně vykládají a definují, avšak nenašli správné vysvětlení tohoto faktu. Jde o to, že jakmile odhlédneme od zvukové stránky, okamžitě přecházíme z pojmu na představu, kterou začínáme komutovat, tj. pojmenovávat charakteristické znaky a vlastnosti předmětu. Tyto charakteristické znaky a vlastnosti jsou vlastní i jiným předmětům a v tom spočívá celý problém. Vskutku, jak lze popisně komutovat řekneme představu komína? Nebo jakým způsobem komutovat rozdíl mezi koněm a mulou, mezi mulou a oslem atd.?"

Z výše uvedeného vyplývá, že *pojem* nemůžeme chápat pouze jako ideální jednotku myšlení, ale jako takovou ideální jednotku myšlení, která existuje v dialektické jednotě s významem a skrze význam se materializuje ve zvukových jazykových komplexech. Jestliže (přijmeme-li materialistické hledisko) jsou základem myšlení vnější podněty, pak takovými podněty mohou být jak druhosignální, tak prvsignální jednotky. Pouze takto lze vysvětlit to, co tak důrazně hájili a hájí mnozí průkopníci vědy, především přírodovědci D. Locke, G. Leibniz, J. Adamar, A. Einstein a mnozí jiní. Avšak, jak ukazují především introspektivní pokusy, i v běžném životě... lze najít důkazy o existenci prvků obrazného myšlení.

Člověk poznává reálný svět nejen prostřednictvím jazyka (i když to je hlavní způsob poznávání, neboť v jazyce je zobecněna zkušenost všech předcházejících generací), ale bezprostředně také skrze smyslové orgány.

Při takovémto chápání procesu poznání by bylo nelogické odmítat možnost existence obrazného myšlení u člověka. *Poznání* dosahujeme díky *analýze* a *syntéze* při cílevědomé činnosti člověka a výsledkem poznání je invariantní jednotka myšlení, fixovaná v obraze libovolné formy, která se stává představou a zůstává majetkem individua; jakmile se fixuje v jazykové jednotce, stává se pojmem a současně majetkem jazykového společenství, kolektivu.

V tom spočívá: 1. Podstata objektivního názoru na samotného člověka, který se objevil díky uvědomělé činnosti v kolektivu; 2. Podstata jednoty práce a vědomí, neboť práce je cílevědomá činnost; 3. Podstata jednoty jazyka a myšlení. (A. G. Bezrukov)

Úloha č. 9

Přečtěte si text:

Řeč má lineární charakter. Jakýkoliv text, třeba i ten nejdelší román, si můžeme představit jako jeden velice dlouhý řádek. Člověk vyslovuje hlásku po hláске, slovo za slovem. V jednom řečovém aktu se současně nemohou objevit dvě jednotky téže úrovně jazyka. *Jazyk* je organizován *nelineárním způsobem*. Z toho vyplývá, že v řeči může mít každý element nejvýše dva nejbližší sousedy, kdežto v jazyce jich může být mnohem víc. Např. ve větě "Bouře zahalila nebe" má slovo *bouře* pouze jednoho souseda, ale v jazyce má toto slovo ustálené vazby se svými synonymy (*uragán, vánice*), s názvy jiných atmosférických jevů (*vítr, déšť, kroupy*), se slovy opačného významu (*ticho, klid* atd.).

Řeč je proměnlivý, dynamický jev, jazykové jednotky se v ní neustále střídají v závislosti na konkrétních vyjadřovacích potřebách. Ve větě "Strašná bouře se rozpoutala v noci" bude mít už slovo bouře jiné sousedy. Změny řečových vztahů jsou zákonitým projevem fungování jazyka. Jazyk je relativně stálý, statický a stabilní. Slovo bouře zde má stále tytéž sousedy a tytéž vztahy.

Každý jednotlivý řečový akt náleží jednomu individuu. Lze tedy říci, že *řeč je subjektivní, individuální*. Platí to ovšem pouze do určité míry, protože veškerá řeč, jak víme, je užitím jazyka. A *jazyk je sociální, společenský jev objektivní povahy, nezávislý na vůli individua*. V řeči je každý člověk tvůrce a vlastník. V jazyce jeden člověk zpravidla nic změnit nemůže. Změny v jazyce záleží na společnosti, nikoliv na jednotlivých lidech.

Každý řečový akt odráží pouze jistou nevelkou část jazykového inventáře a mluvnice. Teprve souhrn řečových aktů úplně odráží všechno to, co v daném okamžiku v jazyce existuje. V jazyce není nic, co by nebylo v řeči. Avšak v řeči se může objevit mnohé, co není v jazykovém systému. Jsou to tzv. *okazionalismy* (individuální novotvary), *intonační zvláštnosti*, všeobecně všechno individuální, co mluví vnáší do textu. Jazyk se skládá ze značného, nicméně omezeného množství prvků. Řeč je neomezená, nekonečná.

Úloha č. 10

Odpovězte na otázky:

1. Jaký je rozdíl mezi jazykem a řečí?
2. Je možné dorozumívání lidí užívajících různé jazykové systémy?
3. Co je pro okolí v řeči člověka důležitější: jeho individuální řečové zvláštnosti, nebo to, co jev jeho řeči "nadindividuální"? Svoje odpovědi zdůvodněte.
4. Kteří lidé mají možnost určitým způsobem ovlivnit vývoj jazyka nebo užívání určitých slov či konstrukcí?
5. Můžete uvést jména osobností, které významně ovlivnily vývoj ruského, českého, ukrajinského, italského, anglického nebo německého jazyka?
6. V čem (jak, resp. kde) se reálně projevuje, žije, existuje, realizuje jazyk (v slovnících, mluvnicích, v hlavách, v mozku...).
7. Jak lze vysvětlit skutečnost, že děti bez znalosti gramatiky či jiného jazyka poměrně správně sestavují věty, skloňují a časují slova a tvoří nová, tj. v určité míře ovládají jazykovou normu?

V odpovědi na poslední otázku můžete využít následujícího textu:

Vědomí je nejvyšší formou odrazu skutečnosti, která však není předem daná, neměnná a pasívní, ale formuje se v procesu aktivní činnosti, pomocí níž se člověk orientuje ve skutečnosti, která ho obklopuje, přičemž nejde pouze o přizpůsobení se jejím podmínkám, ale také o její měnění...

Když si dítě osvojuje jazyk (hotový produkt společensko-historického vývoje), analyzuje, zobecňuje

a zakódovává s jeho pomocí svoje dojmy. Pojmenovává věci, označuje je slovy, vytvořenými v průběhu dosavadní historie lidstva, přiřazuje přitom věci k určitým kategoriím a osvojuje si tak systém vědění, nashromážděný za celou dobu trvání lidských dějin. Jazyk, zprostředkující lidské vnímání, provádí za člověka velmi složitou analýzu a syntézu přijímaných informací, uspořádává svět vnímaný člověkem

a zakódovává dojmy přicházející do známých systémů. Proto je slovo, jako jednotka jazyka, nejen nositelem významu, ale také základní stavební buňkou vědomí, odrážejícího vnější svět...

Svět vyčleněných předmětů a slovních významů, které člověk dostává v hotové podobě od předcházejících generací, nejen že organizuje lidské vnímání a paměť ukládáním jejich údajů do určitého systému, ale vytváří také velmi důležité podmínky pro další, složitější formy rozvoje vědomí.

Tím, že má člověk k dispozici slova, uchovávací systém významů (nezávisle na tom, zda dané skutečnosti existují v bezprostřední zkušenosti subjektu či nikoliv), je schopen operovat s předměty i při jejich nepřítomnosti... Tím, že má člověk k dispozici složitý systém syntaktických vztahů mezi slovy, tvořícími věty, získává prostředek k formování složitých vzájemných vztahů mezi předměty, k formulování a předávání soudů a myšlenek." (A. R. Lurija)

Úloha č. 14

Zapamatujte si nová slova a výrazy:

řečová činnost (речевая деятельность)
antinomie/protikladnost (антинómия/противопоставлѐние)
sociální - individuální (социальное - индивидуальное)
statické - dynamické (статичное - динамичное)
obecné - zvláštní (общее - частное)
abstraktní - konkrétní (абстрактное - конкретное)
potencionální - aktuální/realné (потенциальное - актуальное/реальное)
pravidla stavby (правила построения)
jazykový systém (языковая система)
jazykový materiál (языковой материал)
mluvený a/nebo psaný text (устный и/или письменный текст)
produkt řečové činnosti (продукт речевой деятельности)
souhrn všeho vyřčeného a pochopeného (совокупность всего говоримого и понимаемого)
lineární charakter řeči (линейный характер речи)
řeč je subjektivní, individuální (речь субъективна, индивидуальна)
okazionalismus (оказионализм)
individuální novotvar (индивидуальное новообразование)
intonační zvláštnosti (интонационные особенности)
"nadindividuálnost" řeči ("наындивидуальность" речи)
inventář jazyka (инвентарь языка)

VI. JAZYK JAKO SYSTÉMOVĚ-STRUKTURNÍ ÚTVAR

1. *Systém a struktura* jazyka
 - a) význam termínů *systém* a *struktura* obecně
 - b) význam těchto termínů ve vztahu k jazyku (tj. v jazykovědě)
2. Posuzování jazyka z hlediska systému a struktury v dějinách jazykovědy
3. Jazyk jako systémově-strukturní útvar
4. Jazyk jako *systém systémů*
 - a) základní jazykové systémy (fonetický, morfologický, syntaktický)
 - b) hraniční systémy (morfonologický, frazeologický)
5. Typy vztahů mezi jazykovými jednotkami
 - a) syntagmatické
 - b) paradigmatické
 - c) hierarchické

Úloha č. 1

Přečtěte si text:

V různých oblastech lidského vědění se pro charakteristiku zkoumaných jevů užívají termíny *systém* a *struktura*. První termín je řeckého původu a označuje "organizovanou množinu, vzájemně propojené prvky", druhý termín je původu latinského a má význam "uspořádaná řada, organizace celku, stavba". Zjednodušeně lze říci, že *systém* = *elementy/jednotky* + *struktura* (připomeňme v této souvislosti "vzorec" L. V. Ščerby "*Jazyk je slovník + gramatika*"). Názornými příklady systémů mohou být hodiny, sluneční soustava, společnost atd. *Systém* je bezprostředně závislý na množství/kvalitě elementů/jednotek, které do něho vstupují, a na vzájemných vztazích mezi nimi. Lze to demonstrovat na jednoduchých příkladech.

1) vezmeme-li první dvě čísla číselné řady 1 a 2 a budeme měnit jejich vztahy, vytvoříme různé systémy: 1,2; 12; 2,1; 21; 1/2;

2) spojení H_2 a O_2 vedou k různým výsledkům (při jejich různé organizaci): H_2O a H_2O_2 , tj. k různým systémům;

3) rozdílné syntaktické vztahy mezi slovy *Щерба* a *ученый* v ruských spojeních *Щерба - ученый* a *ученый Щерба* mění status slov, která do těchto mikrosystémů vstupují, a současně s tím také samotné systémy: v prvním případě se jedná o větu, ve druhém o slovní spojení.

Lze tedy říci, že *struktura* je nejdůležitější charakteristikou *systému*.

Úloha č. 2

Seznamte se s definicemi jazyka z hlediska struktury a systému.

1. *Systém* jazyka představuje jednotu stejnorodých, vzájemně podmíněných prvků, *struktura* je jednotou různorodých prvků v rámci celku. (A. A. Reformatskij)

2. "...termínem "struktura" lze označit souhrn jednotek a kategorií vlastních jazyku. Souhrn jazykových vztahů a závislostí můžeme nazvat "systémem" jazyka. Jazyk se pak jeví jako jednotka struktury a systému, jež se vzájemně podmiňují a ovlivňují. (B. N. Golovin)

Úloha č. 5

Přečtěte si text:

V dějinách jazykovědy můžeme vyčlenit tři různé přístupy k postihu jazyka ze zkoumaného aspektu, tj. z hlediska systému a struktury. Tak např. *mladogramatici* (představitelé Lipské školy: H. Paul, H. Osthoff, K. Brugmann, B. Delbrück, A. Leskien a jiní) soustředili svou pozornost na zkoumání jednotlivých konkrétních jazykových prvků (z tohoto důvodu jim byl často vyčítán atomismus, *atomistický přístup*). Takovýto přístup můžeme označit jako *elementový*.

Strukturalisté (především dánská škola glosématiků v čele s L. Hjelmslevem) se domnívali, že lingvisté musí zkoumat především a výlučně síť vztahů mezi elementy jazyka, tj. abstraktní relační skelet, a neuvědomovali si, že autonomní vztahy samy o sobě neexistují. Glosematika symbolizuje *strukturní*

přístup ke zkoumání jazyka, jehož duchovním otcem je podle mínění některých badatelů ženevský profesor F. de Saussure, který se domníval, že "v jazyce není nic, kromě rozdílů" (i když se v jeho pracích vůbec neobjevuje termín "struktura").

Třetí přístup, **systemový**, bývá obvykle spojován se jménem stejného vědce, přičemž se uvádí jeho "Kurs obecné jazykovědy". Je však třeba podotknout, že ještě před vydáním této práce psali o systemovém charakteru jazyka ruští vědci, zejména J. A. Baudouin de Courtenay. V současné jazykovědě tento přístup převládá. Jeho podstatu velmi výstižně vyjádřil ukrajinský vědec A. S. Melničuk: "Termíny systém a struktura odrážejí jednu a tutéž vlastnost jazyka nahlíženou s protikladných hledisek:

z hlediska jednotlivých prvků, jazykových jednotek, tvořících celek, jednotu (*systém*), a z hlediska tohoto celku, který sestává z jednotlivých prvků a je určitým způsobem organizován (*struktura*).

Systém a strukturu lze charakterizovat jako *obecný zákon vnitřní organizace a fungování jazyka*".

Úloha č. 7

Přečtěte si text:

Mezi systémem, jako určitým celkem, a jednotlivými prvky, které jej tvoří, vznikají složité vztahy. Na jedné straně se *systém nerovná prosté sumě svých částí* právě proto, že prvky nejsou v systému prostě obsaženy jeden vedle druhého, ale vstupují zde do *složitých a různorodých závislostí a protikladů*. Na druhé straně však ani element, který je součástí systému, není totožný se stejným elementem vystupujícím v izolované formě, a to ani při úplné shodě jejich individuálních materiálních vlastností.

Jak již bylo řečeno, v jazyce existuje *výrazová rovina* (tj. jeho forma) a *obsahová rovina* (jeho obsahová stránka, informace, vyjádřená jazykovými prostředky). Existence těchto dvou rovin je zajišťována zvláštními jazykovými jednotkami: *fonémy, morfémy, slovy a větami*. V řetězci **foném - morfém - slovo - věta** je každá následující jednotka tvořena předcházejícími. Současně se každá nižší jednotka stává součástí formy jednotky vyšší. Forma každé následující jednotky je tedy vždy složitější. Jejich základními stavebními jednotkami, tj. vyjádřením jejich materiálnosti, jsou však vždy **fonémy** (*konstitutivní, stavební funkce*)

Morfémy jsou nejmenšími nositeli významu. Schopnost morfémů vyjadřovat význam se nazývá *sémaziologickou* nebo *sémantickou*.

Slova, podobně jako morfémy, plní *sémaziologickou* funkci, tj. vyjadřují pojmový význam, mohou ovšem pojmenovávat i konkrétní předměty a jevy. Tato funkce se označuje jako *nominativní*. Některá slova plní pouze nominativní funkci (podstatná jména), jiná pouze funkci *sémaziologickou* (abstraktní názvy, pomocná slova).

Jazyková jednotka sloužící komunikaci se nazývá **věta**. Každý řečový akt sestává z vět. Funkce věty je proto fakticky totožná s funkcí jazyka. Základní funkcí věty je funkce *komunikativní*.

Úloha č. 10

Přečtěte si text:

Vztahy mezi jazykovými jednotkami se projevují na všech úrovních jazyka. To také dokazuje, že jazyk je systém. Vztahy různých jazykových prvků je spojují do určitých skupin - *paradigmat* (řec. "vzor, etalon"). Paradigma tak tvoří např. tvrdé a měkké souhlásky, jednotlivé mluvnické tvary určitého slova, skupina slov spojených významovými vztahy. Souhrn všech odvozenin slova "bratr" tvoří slovotvorné paradigma tohoto slova.

Vztahy mezi jazykovými prvky patřícími k jednomu paradigmatu jsou vztahy **paradigmatické**. Jejich protikladem jsou vztahy **syntagmatické** (řec. "stojící, umístěné vedle sebe"), které vznikají mezi prvky řeči, a od paradigmatických se liší svou stálostí.

Hierarchický charakter vztahů se projevuje zejména v tom, že funkce jednotek každé vyšší úrovně (kvalitativně nová a specifická především pro dané jednotky) v sobě v transformované podobě zahrnuje také funkce jednotek nižších úrovní.

Úloha č. 12

Přečtěte si text:

V současné jazykovědě je *obecný jazykový systém* nahlížen jako *hierarchie systémů*, jako systém vzájemně se prolínajících a spolupůsobících podsystémů nebo úrovní, jako *systém systémů* (fonetický, sémantický /morfológický a lexikální/ a syntaktický). Strukturní vztahy přitom existují jak v rámci každého z daných podsystémů, tak také mezi samotnými podsystémy v rámci celkového systému jazyka.

Důkazem toho, že *jazyk je systémem systémů*, jehož všechny jednotky jsou propojeny různými typy vztahů v jednotlivých vzájemně spojených podsystémech, mohou být následující příklady:

1. Jedním z nejdůležitějších zákonů organizace slova a konstituování slovních spojení v turkotatarských jazycích je *zákon slabické vokální harmonie*, spočívající v tom, že přední samohlásky se mohou v rámci jednoho slova spojovat zase jen s předními (v krajním případě středními) samohláskami, zadní samohlásky zase jen se zadními (v krajním případě středními, "neutrálními"). Není však žádoucí

a prakticky ani možné spojení předních a zadních samohlásek, jež by narušovalo harmonii slova. Jestliže se tedy v kořeném morfému (*morfológický podsystém*) vyskytuje přední samohláska (*fonetický podsystém*), potom všechny ostatní afixy (morfémy), které se k němu připojují, musí obsahovat přední samohlásky. Slovní spojení "elerimde" (*jednotka syntaktické roviny*), které dostaneme v turečtině složením morfémů "el-" ("ruka"), "-ler-" (množné číslo), "-im-" (přivlastňovací pád), "-de" (6. pád - lokál), znamená "v našich rukách" a obsahuje všechny přední samohlásky, narozdíl od spojení "baš+lar+da", tj.

"v hlavách". Jednotka fonetické roviny tak "rozhodla" o organizaci celého slovního spojení (syntaktická rovina).

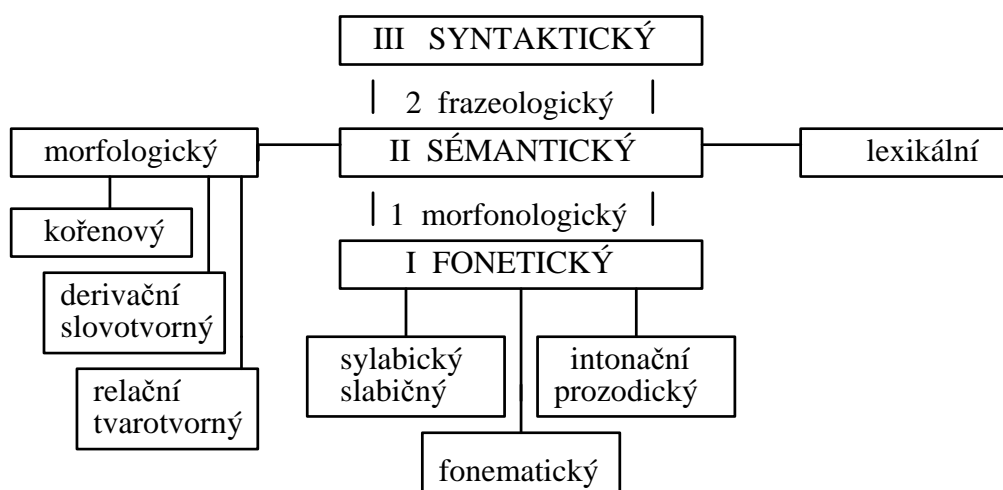
2. Na klasickém příkladu využití různého umístění pauzy jako intonačního prostředku (*fonetická rovina*) lze demonstrovat změnu *syntaktické sémantiky* výpovědi: "Popravit, nelze osvobodit" a "Popravit nelze, osvobodit". Nebo si představte telegram s textem: "Delegace vyjela ráno čekejte". Bez uvedení hranic segmentů textu je možný jeho dvojí výklad (vztah mezi *fonetickým a syntaktickým podsystémem*) atd.

Úloha č. 13

Pozorně prostudujte tabulku č. 1:

Tabulka č. 1

S Y S T É M

Tabulka znázorňuje jeden z možných představových modelů struktury (organizace) jazykového systému v obecné podobě, který vyžaduje určitý komentář.

Římskými číslicemi I, II, III jsou označeny základní jazykové roviny (úrovně, podsystémy), arabskými číslicemi 1, 2 jsou označeny přechodné úrovně. Jejich status je různý, neboť jestliže první

jmenované jazykové roviny mají vlastní jednotky, pak druhé vlastní jednotky nemají a fungují v nich jednotky sousedních rovin. V rovině 1 jsou to *fonémy*, nevýznamové jazykové jednotky, které se střídají především na hranici *morfémů* (друг - друзья - дружить, ухо - уши, рука - ручка atd.) a signalizují změnu sémantiky, významu, tj. jakoby nabývají statusu významových jednotek (tím je motiván také název subsystému - *morfonologický*, v němž se odráží součinnost jednotek dvou jazykových rovin).

V rovině 2 se jedná o *frazeologismy*, které jsou co do formy (výrazové roviny) *slovními spojeními*, tj. jednotkami *syntaktické roviny*, avšak z hlediska jejich významu (obsahové roviny) jsou to *vícečlenné lexémy* (tj. prvky *lexikálního systému*), např. r. "бить баклуши" znamená "zahálet, chytat lelký", ukr. "розбити глека" - "pohádat se". Podobné vzájemné prolínání, přechody jednotek z jedné roviny do druhé, jejich fungování v jiných jazykových rovinách opět svědčí o systémovém charakteru jazyka, o vzájemných vztazích mezi jeho elementy a jejich vzájemné závislosti v rámci jazykového systému jako jednotného, celistvého živého organismu.

Jazykové roviny, stejně jako všechny jazykové jevy obecně, se realizují (materiálně se uskutečňují) v řeči. *Každá jednotka jazyka má proto tři úrovně abstrakce*. Nejabstraktnější z nich je *invariantní* neboli *émická (émová)* rovina (termín je utvořen podle sufixu *-ém*, obsaženém v termínech označujících jednotky odpovídajících úrovní - *foném, morfém, lexém, syntaxém*). Jednotky této úrovně abstrakce existují pouze v jazyce. V řeči se realizují ve formě svých *variant* (neboli *alo-jednotek*, řec. "jiný"), což je konkrétnější úroveň abstrahování jednotek. *Každá invarianta existuje ve formě skupiny (několika) variant*. Varianty se mohou vyskytovat jak v jazyce, tak i v řeči. Nejkonkrétnější úrovní existence jazykové jednotky je její užití v konkrétním komunikačním aktu. Zde již vystupují *exempláře* jednotek, jejichž počet se může neomezeně opakovat. Tato úroveň existence jazykových jednotek je vlastní *pouze řeči*.

Jazyková úroveň je souhrn paradigmát, z nichž každé v sobě zahrnuje určitý počet invariant. Invarianta se realizuje v souhrnu variant, z nichž každá se může neomezeně užívat, opakovat, realizovat se v řečových aktech.

(Podrobněji k této problematice viz "Основы языкознания для русистов" str. 51-65 a také Лингвистический энциклопедический словарь, hesla *система и структура языка, синтагматические и парадигматические отношения в языке, иерархичность языковой системы*).

Úloha č. 14

Odpovězte na otázky:

1. Jaké *roviny* (systémy a podsystémy) v sobě zahrnuje jazykový systém?
2. Jak jsou *organizovány* jazykové roviny?
3. Jaké *jazykové jednotky* obsluhují jednotlivé jazykové roviny?

Úloha č. 20

Zapamatujte si nová slova a výrazy:

jazykový systém (система языка)
struktura jazyka (структура языка)
jazyk jako systémově-strukturální útvar (язык как системно-структурное образование)
jazyk jako systém systémů (язык как система систем)
syntagmatické vztahy (синтагматические отношения)
paradigmatické vztahy (парадигматические отношения)
hierarchické vztahy (иерархические отношения)
úroveň/rovina/subsystém jazyka (уровень/ярус/подсистема языка)
systém (система)
fonetický (фонетическая)
sémantický (семантическая)
morfológický (морфологическая)
lexikální (лексическая)
syntaktický (синтаксическая)
morfonologický (морфонологическая)

frazeologický (фразеологическая)
slovotvorný (словообразующая)
derivační (деривационная)
flektivní (словоизменятельная)
tvaroslovný (формообразующая)
relační (реляционная)
fonematický (фонематическая)
slabičný/sylabický (слоговая/силлабическая)
intonační/prozodický (интонационная/просодическая)

Materiály pro vlastní kontrolu:

Abyste si ověřili, nakolik jste si osvojili materiál, vyložený v tématech 1-6, pokuste se po přečtení následujícího textu odpovědět na otázky, uvedené za ním.

Jazyk je společenský jev. Vzniká, vyvíjí se, žije a funguje ve společnosti. Mezi jazykem a společností existuje vzájemný vztah: stejně jako zánik společnosti znamená zánik jazyka, tak také ztráta jazyka vede k zániku společnosti, jestliže si nechovala svůj jazyk.

Jazyk neznamena pouze vytváření dějin společnosti, je také aktivním faktorem těchto dějin: není jen historickým objektem, ale také subjektem.

Jazyk neexistuje sám o sobě, nýbrž pouze v lidském kolektivu, jehož je produktem. Současně je také jedním z faktorů sebeorganizace společnosti a neoddelitelným znakem takových společenství jako rod, plemeno, národnost, národ.

Jazyk je nejdůležitějším prostředkem dorozumívání lidí, tj. způsobem vyjadřování a předávání myšlenek, citů, projevoování vůle. V této roli má lidský jazyk univerzální charakter: jeho prostřednictvím je snadné sdělit to, co se vyjadřuje např. mimikou, gesty nebo dopravními značkami, kdežto žádný z uvedených způsobů dorozumívání nemůže ve vyjadřování konkurovat jazyku.

Prostřednictvím jazyka, skrze něho, poznáváme svět. Je naivní se domnívat, že každý z nás vnímá svět bezprostředně, tj. "takový, jaký je". Ve skutečnosti se naše vnímání světa uskutečňuje prizmatem našeho jazyka. Každý národ si vytváří vlastní, neopakovatelný "jazykový obraz světa".

Jazyk je způsobem formování, organizace a existence myšlení: bez pojmenování není myšlení, chápání reality.

Jazyk je základním nástrojem socializace, tj. přetváření biologické bytosti v bytost sociální, v člena určité společnosti. Jazyk se tak účastní formování, utváření člověka.

Jazyk je genetickým kódem národa, spojujícím minulost se současností, programujícím budoucnost a zajišťujícím věčnou existenci národa.

Jazyk existuje ve vědomí členů kolektivu, realizuje se v procesu řeči a "konzervuje se" ve výsledcích řečové činnosti (v jazykovém materiálu, v ústní i písemné formě). Formou existence jazyka, svědectvím jeho životaschopnosti je řeč, tj. používání jazyka lidmi v komunikačních aktech ve všech sférách společenského a soukromého života. Přestane-li jazyk sloužit jako způsob dorozumívání, stává se mrtvým jazykem.

Jazyk je systémem znaků, které jsou materiální svou povahou a sociální svým obsahem a funkcemi. Každý jazykový prvek má svůj význam pouze v jednotě a vzájemném spojení s jinými prvky. Proto se jakékoliv násilí na jednotlivém elementu jazyka negativně projeví v jazyce jako celku.

Kontrolní otázky:

1. Co je podle vás *jazyk*? Pokuste se *definovat* jazyk, aniž byste opakovali formulace uvedené v materiálech této příručky. Jaký je *význam jazyka* v životě společnosti?
2. Čím se liší *konkrétní* a *obecná* jazykověda, *teoretická* a *aplikovaná* lingvistika? Které *další oddíly jazykovědy* znáte?
3. Vyjmenujte základní *problémy (úkoly) obecné jazykovědy*. Které další problémy můžete jmenovat?
4. Jaké *metody zkoumání* lingvistika používá?
5. Jak lze dokázat, že *jazyk je společenský jev*?
6. V jakém *vzájemném vztahu* jsou *jazyk a myšlení*? Jak lze demonstrovat *vzájemný vztah a vzájemné ovlivňování jazyka a myšlení*?
7. Jak a čím se liší *jazyk a řeč*?
8. Uveďte vám známé *neverbální způsoby dorozumívání*. Čím se jazyk od nich liší? Pohovořte o *verbálním a neverbálním myšlení*.
9. Jaké jsou *funkce jazyka*? Charakterizujte je.
10. Uveďte argumenty podporující tezi, že *jazyk patří ke znakovým systémům*.
11. Jak chápete termíny *jazykový systém* a *struktura jazyka*?
12. Vyjmenujte základní *jazykové jednotky*. Jaké je jejich *funkční zatížení*?
13. Charakterizujte tři úrovně *abstrakce jazykových jednotek*.
14. Jaké úrovně (*roviny, subsystémy*) se v jazyce *vydělují* a jak jsou *organizovány*?
15. V čem spočívá rozdíl mezi *synchronní* a *diachronní jazykovědou*?
16. Z jakých *hledisek* lze jazyk *definovat*?
(V odpovědi na poslední otázku použijte materiál z tabulky č. 3)

Tabulka č. 3

JAZYK - MNOHOASPEKTOVÝ JEV	
Z Ř E T E L K :	
vzájemným vztahům	vnitřním souvislostem
JAZYK - SPOLEČNOST společenský charakter jazyka - jeho nejdůležitější sociální funkce: komunikativní a poznávací (gnozeologická)	JAZYK = specifický ZNAKOVÝ systém (asymetričnost JZ - synonymie, homonymie, polysémie, frazeologizmy atd.)
JAZYK - MYŠLENÍ J - jedna ze základních forem myšlenkové činnosti člověka (mentální, kognitivní funkce)	JAZYK = SYSTÉM SYSTÉMŮ (mnohvrstevnost, mnohoúrovňovost organizace jazyka; tři úrovně abstrakce jeho jednotek)
JAZYK - ŘEČ J - způsob komunikace - Ř - použití způsobu - jazykový materiál (výsledek použití způsobu komunikace)	

VII. FONETICKÝ SYSTÉM JAZYKA

1. Obecná charakteristika fonetického systému jazyka
2. Fonematický systém
3. Sylabický systém
4. Prozodický systém
5. Jednotlivé lingvistické disciplíny zabývající se fonetickou rovinou jazyka (fonetika, fonologie, ortoepie, ortografie, grafika)

Úloha č. 1

Přečtěte si text:

Předtím si ještě jednou v předcházejícím tématu prohlédněte tab. č. 1, která znázorňuje strukturu jazykového systému, a všimněte si zejména jeho fonetické roviny.

Fonetický systém jazyka ve své nejčastější podobě zahrnuje tři subsystémy: *fonematický* (jehož jednotkami jsou fonémy), *syabický* (slabiky) a *prozodický/intonační* (intonémy různého typu, viz níže). Právě na této úrovni se začíná formovat budoucí "tvář" jazyka, neboť neznakové prvky tohoto podsystému tvoří formální slupku významových jednotek a mají značný vliv na strukturování jednotek lexikálního systému a na komunikativní potenci syntaktických jednotek (vzpomeňte si na příklady ilustrující systémovou organizaci jazyka).

Na této úrovni je dost podstatné dělení jazyků na *slabičné* a *hláskové* (fonémové), a u jazyků druhého uvedeného typu také rozlišování jazyků *vokalického* a *konsonantického* typu. O **konsonantickém** typu jazyka lze hovořit v případě, je-li v jeho hláskové skladbě více než 70 % souhlásek. Jestliže je mezi fonémy jazyka 30 nebo více procent samohlásek, jedná se o jazyk **vokalický**. Čeština, ruština i ukrajinština jsou jazyky konsonantické, ale staroruský jazyk patří k jazykům vokalickým, neboť do zániku nosovek v něm bylo 11 nebo 12 samohlásek a pouze 24 souhlásek (tj. 34 : 66 %).

Posuzujeme-li z těchto hledisek takové jazyky, jakými jsou např. čínština, barmština, tibetština nebo vietnamština, pak si musíme uvědomit, že jejich fonetický systém je tvořen ze dvou podsystémů (syabického a prozodického), protože minimální jednotkou jejich zvukové stavby není hláska, ale slabika. Takovéto jazyky se nazývají *slabičné*, neboť roli hlásky v nich plní slabiky (syabémy).

Úloha č. 2

Odpovězte na otázky:

1. Z jakých *podsystémů* se nejčastěji skládá fonetický systém jazyka?
2. Jaké *jednotky* v tomto subsystému fungují ?
3. Proč je tento systém pro jazyk důležitý?
4. Co víte o *fonetické typologii* jazyků?
5. Jak je uspořádán fonetický systém ve *slabičných* jazycích?

Úloha č. 3

Srovnejte definice fonému vyslovené různými lingvisty. Určete, jaké znaky fonému jsou základem jednotlivých definic.

1. Foném je ucelená představa, náležející do oblasti fonetiky, která vzniká v mysli prostřednictvím sjednocení dojmů získaných vyslovováním jedné a téže hlásky. Je to psychologický ekvivalent hlásek. (Baudouin de Courtenay)

2. Fonémem se nazývá nejkratší obecná fonetická představa daného jazyka, která je schopná se asociovat se smyslovými představami a diferencovat slova. (L. V. Ščerba)

3. Nejkratší zvukové jednotky v těch svých stránkách, které nezávisí na fonetickém postavení, nejsou podmíněny pozicí... a slouží v jazyce k rozlišení zvukové podoby slovoforem... tvoří samostatné fonémy... Foném je nejkratší zvuková jednotka jako kvalitativně nezávislá veličina a proto je sám o sobě dostačující pro rozlišení zvukové podoby slovoforem. (R. I. Avanesov)

4. Fonémy jsou dále nedělitelné zvukové jednotky jazyka, které slouží ke stavbě slovních tvarů a k rozlišování jejich zvukové podoby. (Русская грамматика)

Úloha č. 4

Přečtěte si text. Rozdělte jej na odstavce a sestavte stručnou osnovu pro jeho reprodukci.

Když v polovině 19. století úspěchy exaktních věd a techniky umožnily vědcům používat ke zkoumání zvukové stránky lidské řeči různé technické pomůcky, začali si vědci vytvářet představu o nekonečné různorodosti zvuků vyslovovaných mluvčími v různých jazycích a vymykajících se možnosti přesné inventarizace a systematizace. *Žádný zvuk totiž dva různí mluvčí nevysloví absolutně stejně, dokonce ani stejný mluvčí při jeho opakování.* Jinými slovy, začala se vytvářet představa o neopakovatelnosti, unikátnosti a nevyčíslitelnosti fonetických jevů, která byla neslučitelná s vědeckými principy. Odstranit tento rozpor, uspořádat veškerý takto vzniklý chaos a zredukovat nekonečnou rozmanitost reálných řečových zvuků na omezený počet opakujících se jednotek umožnilo teprve zavedení pojmu "foném". Ukázalo se, že *hlásky lišící se svými akusticko-artikulačními vlastnostmi se mohou shodovat funkčně*, tj. mohou plnit v jazykovém systému analogické funkce, a naopak, jedna a *táž funkční jednotka se může v různých případech realizovat různými zvuky*. Bylo tak možné v každém jazyce stanovit přesný systém fonémů (invariant), vystupujících v živé řeči v různých fonetických podmínkách v podobě řady variant. Nezbytnost pojmu "foném" společně s pojmem "hláska" v současné době prakticky nikdo nezpochybňuje, i když ve výkladu fonému a v mnoha dalších zásadních otázkách existují mezi různými lingvisty a lingvistickými školami značné názorové rozdíly.

Úloha č. 5

Po přečtení následujícího textu sestavte stručnou osnovu pro jeho reprodukci. Využijte přítom poznatků z předchozí úlohy.

Fonémy jsou nejmenší neznakové jazykové jednotky. Jsou to prvky výrazové roviny, tj. jednostranné jednotky, "předznaky", schopné konstruovat, vytvářet vlastní znaky (dvoustranné jednotky s výrazovou i významovou rovinou). Fonémy plní tři funkce: 1. konstitutivní, stavební (jako stavební materiál pro jednotky vyšších jazykových rovin); 2. distinktivní, rozlišující (jsou schopny rozlišovat formální slupky znaků); 3. perceptivní (mohou být vnímány sluchovými orgány člověka).

Pro ilustraci *první teze* můžeme uvést následující sady fonémů:

- a) v češtině *v, k, a (á)*. Z nich lze vytvořit slova *vak, káva, akva, kavka*;
- b) v ukrajinštině a ruštině *a, m, κ - так, акт, кат, такт*;
- c) v ruštině *a, p, б - араб, арба, бар, паб*;
- d) v angličtině *d, y, a - day, addy, daddy* atd.

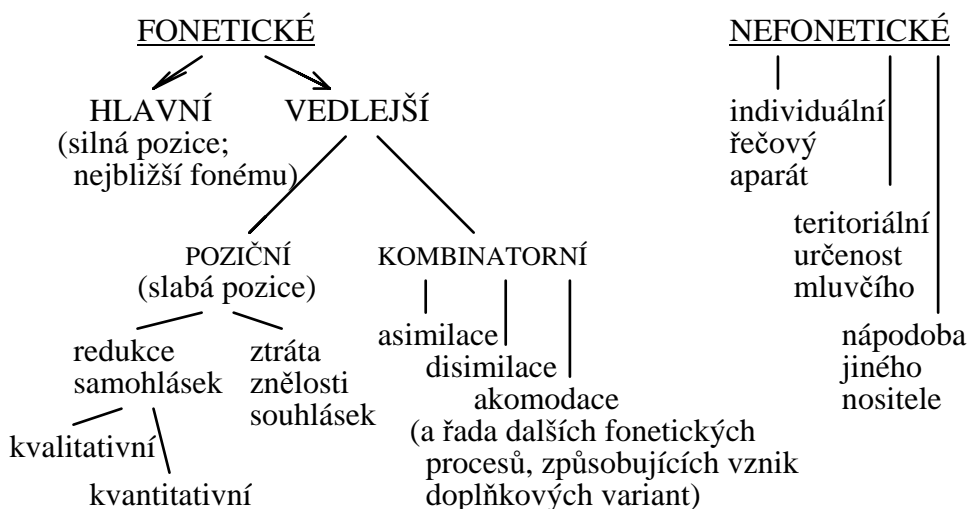
Druhá funkce se realizuje např. v následujících případech:

- a) v češtině: *osud - sud - sudí - osudí, nákladně - nákladní - nákladný, článek - člunek, člen - člun, vak - tak - jak - pak - rak - lak - sak* atd.
- b) v ruštině: *был - былъ, род - рад, бочка - дочка - кочка - мочка - точка - ночка, бил - билль, дом - том*;
- c) v ukrajinštině: *сан - син - синь; сад - суд - сум, оруд "odsouzení, odsudek" - поруд "nádobí", оруд - оcyда "pomluva"*;
- d) v angličtině: *not - dot - hot - pot - tot - rot*.

Foném je hláskový typ, zobecnění, invariantní jazyková jednotka. V řeči se realizuje ve formě variant (odstínů, alofonémů/alofónů). Vznik variant je podmíněn různými příčinami objektivního i subjektivního charakteru (viz tab. č. 1). V každém konkrétním případě (individuálním řečovém aktu) se foném materializuje v podobě exempláře (fónu, hlásky).

Tabulka č. 1

VARIANTY FONÉMŮ (ALOFÓNY)

Úloha č. 6

Pozorně prostudujte tabulku č. 1 a odpovězte na otázky:

1. Jaké jsou *příčiny* způsobující *variantnost fonémů*?
2. Které varianty jsou způsobeny fonetickými příčinami?
3. Uveďte *příklady* fonetických a nefonetických variant fonémů v češtině, ruštině a v dalších vám známých jazycích.

Úloha č. 12

Odpovězte na otázky:

1. Co je to *foném*? Jaké jsou jeho *funkce*?
2. Proč nelze vyslovit foném? Odpověď dokažte.
3. Co je to *alofón*?
4. Jak spolu navzájem souvisí *hláska* a *foném*?
5. Lze říci, že foném je obsažen v hlásce jako obecné ve zvláštním? Odpověď zdůvodněte.
6. Co znamená *variantnost fonémů*? Čím může být způsobena?

Úloha č. 16

Přečtěte si text:

Slabika je *nejmenší jednotka výslovnosti* (minimální výslovnostní jednotka). Co je základem pro vyčleňování slabik? Existuje několik slabičných teorií: a) slabika vzniká jako impuls svalového napětí (M. Grammon, L. V. Ščerba); b) slabika je definována na základě akustické charakteristiky - vlny sonornosti, vlny narůstání a oslabování zvučnosti (O. Jespersen, R. I. Avanesov); c) slabika vzniká jako jeden dechový impuls (R. Stetson; experimentální ověřování vyvrací tuto hypotézu: ve skutečnosti je slabik více než dechových impulsů).

Všechny teorie považují za *vrchol slabiky*, tj. slabikotvorný prvek, *samohlásku* (někdy jím může být také souhláska. Tak např. česká slova *krb*, *smrt*, *trn*, *vrch*, *vlk*, nebo srbochorvatská *врх*, *трн*, *смерт* jsou jednoslabičná, ačkoliv neobsahují žádnou samohlásku: jako slabikotvorné zde fungují sonorní souhlásky *r*, *l*. Srov. příbuzná slova v ruštině a ukrajinštině: r. *горб*, *те́рн*, *верх*, *смерть*, *волк*; ukr. *горб*, *терен*, *верх*, *смерть*, *вовк*. Nutno však říci, že slabikotvorné souhlásky jsou jevem okrajovým a jsou důsledkem toho, že se neslabikotvorné hlásky ocitají ve zvláštních fonetických pozicích).

Podle charakteru *iniciální části* se rozlišují slabiky začínající *souhláskou* (r. *прикрытые слоги: вет-ка*) a slabiky začínající *samohláskou* (r. *неприкрытые слоги: аз-бука, уз*), podle *finální části* se

pak dělí na *otevřené* (zakončené samohláskou: *сто-ли-ца, но-чи*) a *zavřené* (zakončené souhláskou: *ом-вем*). Nejnovější výzkumy dokazují, že převládá tendence k otevřenosti slabik, tj. k rostoucí zvučnosti, a proto je správnější např. slabičné dělení *пре-ду-тре-нии*, a nikoliv *пред-ут-рен-ний*.

Mnohé jazyky (např. jazyky usurufa a manubara na Nové Guineji) mají pouze otevřené slabiky, skládající se ze souhlásky a samohlásky nebo jen z jedné samohlásky. Pouze otevřené slabiky charakterizovaly také poslední fázi existence praslovanštiny. V téže době zde byla patrná také tendence k odstranění slabik začínajících na samohlásku.

Slabika je ve většině jazyků čistě fonetickou, zvukovou jednotkou, která nesouvisí s jednotkami významovými (morfémy a slovy). Splývání zde může být pouze náhodné. V mnoha jazycích s melodickým (tónovým, viz níže) přízvukem slabika a morfém splývají. V takových jazycích je slabika nejen fonetickou, ale také sémantickou jednotkou. Struktura slabiky je zde zřetelně reglementována a počet slabik je omezen. Např. ani v jednom čínském dialektu není více než 920 slabik a v pekingském jich je pouze 389.

Současné poznatky o staroruském jazyce nám dovolují učinit závěr, že nejméně po dobu jednoho sta let (od poloviny 11. do poloviny 12. století) slabofonémy (jako otevřené slabiky organizované na principu důsledné intrasylabické harmonie) tvořily jeho fonologický systém.

Úloha č. 17

Kontrolní otázky:

1. Jaká *zvuková jednotka* je označována jako *slabika*?
2. Jaké *slabičné teorie* znáte?
3. Čím je dán *počet slabik* ve slově?
4. Vyjmenujte *typy slabik*, které znáte.
5. Jaké *slabikotvorné tendence* v současných i starých jazycích jsou vám známy?

Úloha č. 23

Přečtěte si text:

Elementy **prozodického** (*intonačního*) systému jazyka jsou *přízvuk, pauza, tempo, témbur, melodie*.

Přízvuk (akcent) je vyčlenění, zdůraznění toho či onoho segmentu slova nebo věty různými prostředky. V závislosti na tom, v jaké jazykové jednotce (slově nebo větě) se daný segment vyčleňuje, se rozlišuje *slovní a větný*. Studium různých typů přízvuku a jeho funkce se zabývá **akcentologie**.

Pauza je organické přerušení proudu mluvy. Rozlišují se pauzy *fyzilogické* (k nabrání dechu) a *psychofyzické* (pro smyslové a emocionální členění řečového proudu).

Tempo je rychlost vyslovování. Závisí na tom, co je proslovováno, může se měnit v závislosti na vůli mluvčího a na komunikativní situaci. Někteří badatelé tvrdí, že v 19. století bylo naše řečové tempo pomalejší než dnes, na konci 20. století.

Témbur (fr. "zvoneček") je specifické zbarvení hlasu, individuální hlasová charakteristika každého člověka. Právě díky témburu poznáme hlas známého člověka za dveřmi, v telefonu, tedy i když jej nevidíme; rozeznáme hlas muže, ženy (většinou včetně věkové charakteristiky), dítěte.

Melodie je tónová struktura věty, je to rytmicko-melodická organizace řečového proudu. Rozlišuje se především melodie *klesavá* (kadence) a *stoupavá* (antikadence). První je vlastní větám oznamovacím, druhá větám tázacím a žádacím.

Úloha č. 27

Pečlivě prostudujte tabulku č. 2. Překreslete si ji do poznámek a doplňte ji vlastními příklady.

Tabulka č. 2

P Ř Í Z V U K			
s y n t a k t i c k ý		s l o v n í	
1. <u>větný</u> , syntagmatický, neutrální	1. podle <u>způsobu</u> vyjádření:	2. podle <u>místa</u> přízvuku:	3. podle <u>funkce</u> :
2. <u>logický</u> (při aktuálním členění výpovědi)	a) <u>dynamický</u> , silový (češ., fran., něm., ruš.)	a) <u>stálý</u> - na 1. slabice (češ., island., eston.), - na poslední slabice (fran., armén., uzb.) - na předposl. slabice (pol., gruz., malaj.)	a) rozlišující slova
3. <u>emfatický</u> (emocionálně-expressivní)	b) <u>kvantitativní</u> (novorečtina, ruština)	b) <u>volný</u> (ruš., ukr., angl., něm.)	b) rozlišující slovní tvary, slovoformy (v jazycích s volným přízvukem)
	c) <u>melodický</u> , tónový, chromatický (čín., jap., korej.)	c) <u>různomístný</u> (latina)	
		d) bez přízvuku (severní jazyky)	

Úloha č. 28

1. Podejte *definici přízvuku*.
2. Jaké jsou *typy přízvuku* podle zdůrazňovaného řečového úseku?
3. Jakou roli plní *větný* a jakou *logický* přízvuk?
4. Co je to *slovní* přízvuk? Čím se liší od větného?
5. Jakými *způsoby* se může realizovat slovní přízvuk?
6. Charakterizujte *slovní přízvuk* v češtině, ruštině a dalším vám známém jazyce.
7. *Jaký* přízvuk se označuje jako a) volný (různomístný), b) stálý, c) vázaný (pevný), d) pohyblivý?
8. *Jak se liší* čeština, ruština a další vám známý jazyk pozicí přízvučné slabiky ve slově?
9. Dochází k *pohybu přízvuku* v jazyce, který studujete? Jestliže ano, pak tedy v jakých případech?

Úloha č. 32

Přečtěte si s. 76-80 "Основ языкознания для русистов" o fonetice a fonologii. Navíc si zapamatujte následující informaci:

Termínu **fonetika** se v lingvistice používá ve dvou významech: 1) pro označení *zvukové stavby* jazyka, 2) pro označení *vědní disciplíny*, zabývající se zvukovou stavbou jazyka.

Fonetika zkoumá artikulační a akustické zvláštnosti hlásek, zákonitosti jejich spojitelnosti v řečovém proudu, podmíněnost fonetických změn. Tento oddíl jazykovědy se zabývá také přízvukem a dalšími intonačními komponenty, členěním řečového proudu na slabiky a větší segmenty, a také vztahem mezi zvukovou stránkou jazyka a písmem.

Podle výzkumného zaměření se fonetika dále dělí na: a) popisnou (deskriptivní), b) historickou, c) experimentální, d) obecnou (teoretickou).

Fonologie je disciplína, která se zabývá *funkčním aspektem* hlásek. Pokud jde o vzájemný vztah fonetiky a fonologie, existují mezi vědci určité názorové rozdíly: jedni jsou přesvědčeni, že jde o dva vzájemně těsně spojené aspekty zkoumání i praktického popisu (zejména s ohledem na

lingvodidaktické cíle) totožných jevů, tj. hlásek, které tvoří materiální základ řečové komunikace; druzí se domnívají, že jsou to dvě samostatné disciplíny, z nichž každá má vlastní předmět zkoumání.

Učení o fonémech, jehož základy položil v 70.-80. letech 19. st. J. A. Baudouin de Courtenay a které dále rozvinul jeho žák N. V. Kruševskij, se stalo základem pro vznik fonologie jako zvláštní lingvistické disciplíny. Dnes existuje několik fonologických teorií, které různě vykládají jednotlivé aspekty fonému, avšak shodují se v tom, že fonémy se od hlásek liší řadou rysů. Je to např. relačně-fyzikální teorie

N. Trubeckého (prosazovaná Pražskou fonologickou školou), dichotomická teorie R. Jakobsona (zastávaná řadou amerických filologů). V Rusku je fonologie zastoupena dvěma školami - leningradskou (nyní petrohradskou) a moskevskou. První byla založena žákem Baudouina de Courtenay L. V. Ščerbou a jejími žáky a následovníky byli či jsou L. R. Zinder, M. I. Matusevič, A. M. Gvozdev, L. V. Bondarko, Ju. S. Maslov. Moskevská škola je reprezentována jmény R. I. Avanesova, V. M. Sidorova, A. A. Reformatského, M. V. Panova, P. S. Kuzněcova.

Úloha č. 42

Запомните si новá slova a výrazy:

тип языка (тип языка)

вокальный (вокальный)

консонантный (консонантный)

интонация (интонация)

силлабический (силлабический)

силлабический (силлабический)

функция фонемы (функция фонемы)

конститутивная (конститутивная)

дистинктивная/различительная (дистинктивная/различительная)

перцептивная (перцептивная)

фонетические и нефонетические варианты фонемы (фонетические и нефонетические варианты фонемы)

позиционные и комбинаторные варианты фонемы (позиционные и комбинаторные варианты фонемы)

вариантность фонемы (вариантность ф.)

слог (слог)

основание слога (основание слога)

теория слога (теория слога)

мышечного напряжения (мышечного напряжения)

сонорности (сонорности)

ударение (ударение)

синтаксическое (синтаксическое)

словесное (словесное)

синтагматическое (синтагматическое)

фрагментное (фрагментное)

нейтральное (нейтральное)

логическое (логическое)

эмфатическое (эмфатическое)

эмоционально-экспрессивное (эмоционально-экспрессивное)

свободное (свободное)

связанное/одноместное (связанное/одноместное)

фиксированное (фиксированное)

разноместное/подвижное (разноместное/подвижное)

динамическое/силовое (динамическое/силовое)

долготное/квантитативное (долготное/квантитативное)

музыкальное/тональное/тоническое (музыкальное/тональное/тоническое)

тембр (тембр)

темпо (темпо)

мелодика (мелодика)

paúza (па́уза)

intonace (интона́ция)

segmentace/členění řečového proudu (сегментация речевого потока)

VIII. SÉMANTICKÝ SYSTÉM JAZYKA (I.)

1. Obecná charakteristika sémantického systému jazyka (SSJ)
2. Charakteristika morfologického podsystemu SSJ
 - a) Morfologie
 - b) Morfémika. Pojem morfému
 - c) Klasifikace morfémů
 - d) Variantnost morfémů
3. Slovtvorba
4. Mluvnické prostředky vyjadřování gramatických významů

Úloha č. 1

Ještě jednou se vraťte k tabulce č. 1 z tématu VI. "Jazyk jako strukturně-systémový útvar" a přečtěte si následující text:

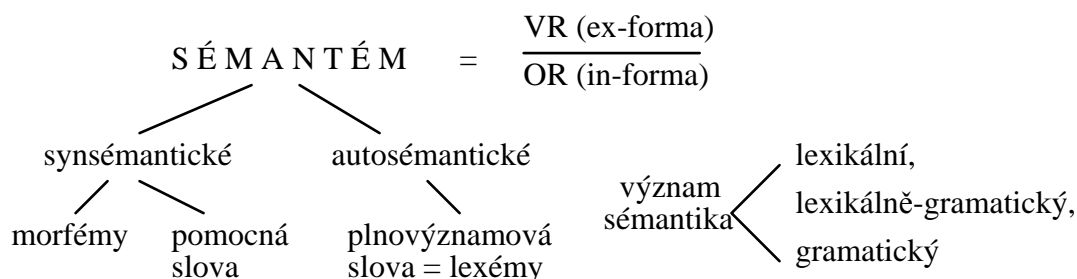
Sémantický systém jazyka je složitý útvar, tvořený dvěma podsystemy: *morfologickým* a *lexikálním*. Samotný termín *sémantický* (řec. *séma* - "znak") svědčí o tom, že obsahuje *znakové* jazykové jednotky, tj. dvoustranné jednotky s výrazovou (VR) a obsahovou rovinou (OR). Obecně jsou jednotky tohoto systému označovány jako *sémantémy*. I když všechny sémantémy spojuje dvoustrannost jako společný charakteristický rys, liší se svou sémantikou, která může být *lexikální*, *lexikálně-gramatická* a *gramatická*. Jedny jsou relativně samostatné, *autosémantické* (to jsou *lexémy*, jednotky lexikálního systému, tj. plnovýznamová slova), jiné realizují svůj význam v různých "kontextech" (slova, slovní spojení, věty), jsou *synsémantické* (morfémy a neplnovýznamová slova).

Úloha č. 2

Po prostudování textu předcházejícího cvičení a tabulky č. 1 odpovězte na následující otázky:

1. Co představuje *sémantický systém jazyka*?
2. Jaké *jednotky* fungují na této jazykové úrovni?
3. Jaké *druhy* sémantických jednotek znáte?
4. Uveďte *příklady sémantémů* různých typů z vašeho mateřského a některého cizího jazyka.
5. Jaká *obecná charakteristika* platí pro všechny jednotky sémantického systému jazyka?
6. Čím se sémantémy odlišují?
7. Co je to *autosémantém*? Co je to *synsémantém*?

Tabulka č. 1

Úloha č. 3

Morfologický systém jazyka sestává z **morfémů** - *nejmenších dvoustranných jazykových jednotek* (tj. *minimálních jednotek jazyka nesoucích význam*). Touto úrovní jazyka se zabývá **morfologie**, jedna z částí gramatiky, zkoumající vnitřní strukturu slova, mluvnické kategorie a způsoby vyjadřování mluvnických významů a také lexikálně-gramatické třídy slov - slovní druhy. V současné lingvistice je otázka předmětu morfologie stále diskutována. Po dlouhou dobu byla problematika morfologie zužována na popis paradigmatických zvláštností ohebných slov. V moderních gramatických studiích

získává stále větší prostor koncepcí morfologie členící se na tři dílčí strukturální disciplíny: *morfémiku*, *nauku o tvoření slov* a *paradigmatiku*.

Morfémika - zkoumá morfémovou strukturu slova (nikoliv izolované morfémy). Vlastní morfémy lze totiž vyčlenit a identifikovat pouze na základě jejich funkce ve slově. Morfémika tak tvoří úvod do problematiky slovo tvorby a paradigmatiky.

Nauka o tvoření slov - zkoumá slova z hlediska způsobů jejich tvoření a struktury. Jako samostatná disciplína se tato část gramatiky začala koncipovat v 30.-40. letech 20. století a je tedy relativně mladá.

Paradigmatika - (ústřední část morfologie) zkoumá slovo v systému jeho slovoform (v paradigmatu) z hlediska jejich mluvnických významů. Vědecká morfologie musí dát teoretický podklad praktické znalosti jazyka, což je velmi důležité zejména z hlediska lingvodidaktických cílů. Mluvčí (uživatel, nositel jazyka) musí o slově vědět, jak je utvořeno, co označuje, jak lze tvořit jiné formy slova, k čemu dané slovo v jazyce slouží.

Úloha č. 4

Odpovězte na otázky:

1. Co je to *morfologie*?
 2. Jaké jsou její úkoly?
 3. Z jakých částí se morfologie skládá?
 4. Čím se zabývá *morfémika*?
 5. Co je to *slovo tvorba*?
 6. Jaký je předmět jejího zkoumání?
 7. Z jakých hledisek zkoumá slovo *paradigmatika*?
- V odpovědích použijte materiál z tabulky č. 2.

Tabulka č. 2

oddíl	MORFÉMIKA	TVOŘENÍ SLOV	PARADIGMATIKA
předmět zkoumání	morfologická struktura slova	zákonitosti a způsoby tvoření slov	system slovních tvarů
	zkoumá a klasifikuje morfémy, určuje jejich strukturální a významové zvláštnosti, varianty; zkoumá procesy na morfémových švech, zákonitosti spojovatelnosti morfémů, změny v morfémové skladbě slov v procesu fungování jazyka	rozmanité aspekty tvoření slov s ohledem na motivaci mezi základovým a odvozeným slovem; klasifikace odvozených slov; stanovení produktivnosti jednotlivých způsobů tvoření slov	sleduje změny slovních tvarů, sloužící k vyjádření syntaktických vlastností slov (vztahů mezi slovy); analyzuje různé gramatické způsoby vyjádření mluvnických významů slov

Úloha č. 5

Přečtěte si text:

Morfém je nejmenší jazyková jednotka nesoucí význam, která může být vyjádřena jedním fonémem nebo určitým spojením různých fonémů. Tento termín zavedl do lingvistiky Baudouin de Courtenay v 70. letech 19. století. Spojováním morfémů dochází nejen k formování materiální stránky slova (jako v případě fonémů), ale také jeho významu (jak lexikálního, tak také mluvnického).

Obvykle se hovoří o *třech typech významu* morfému: 1) předmětný (lexikální), 2) derivační (slovo tvorný), 3) relační (tvaro tvorný, paradigmatický). První typ se realizuje v **kořenných morfémech**; ty jsou zobecněným označením objektivní skutečnosti (zobecněným odrazem reality). Např. kořenné

r. morfémy *ход-*, *уч-* bez svého pozadí (okolí), tj. bez sousedních morfémů, velmi zobecněně vyjadřují sémantiku potenciálních slov *ходить, поход, уход, приход, ходкий, ходок, ходьба, ходячий; учитель, учить, неуч, ученик, ученый, училище, учительский* atd. Slova bez kořenů neexistují; kořen je jediný morfém, který se vyskytuje ve všech slovech.

Derivační morfémy slouží k tvoření nových slov: r. *стол - столик, настольный, столовый; белый - беловатый, побелить, побелка*; ukr. *синь - синька, синяк, підсинювати*; č. *rada - porada, radit, radnice*.

Relační (flektivní, gramatické) morfémy dotvářejí slovo, dávají mu konečnou podobu a pomáhají mu tak realizovat syntaktické vztahy mezi jazykovými jednotkami (v slovním spojení a ve větě): *читать книгу; увлечься/заниматься лыжным/санным спортом; книга о лыжном/санном спорте* atd.

Shrneme-li výše uvedené skutečnosti, dospíváme k dělení morfémů na a) kořenné, b) slovotvorné, c) gramatické.

Úloha č. 6

Odpovězte na otázky:

1. Co je to *morfém*?
2. Kdo zavedl *termín morfém* do lingvistické terminologie?
3. Jaké *druhy významů* u morfémů rozlišujeme?
4. Uveďte *příklady* z mateřského a dalšího cizího jazyka a) kořenných morfémů, b) derivačních (slovotvorných) morfémů, c) gramatických (flektivních) morfémů.

Úloha č. 9

Pamatujte si, že morfémy se neklasifikují pouze podle 1) *významu a funkce* (viz text úlohy č. 5), ale také podle 2) *materiálního vyjádření* (segmentální, suprasegmentální a nulové) a podle 3) *pozice (místa) ve slově* vzhledem ke kořennému morfu (prefixy, sufixy, postfixy, infixy, transfixy, interfixy, konfixy /cirkumfixy/, koncovky).

Druhé kritérium lze demonstrovat na příkladech, uvedených v tab. č. 3:

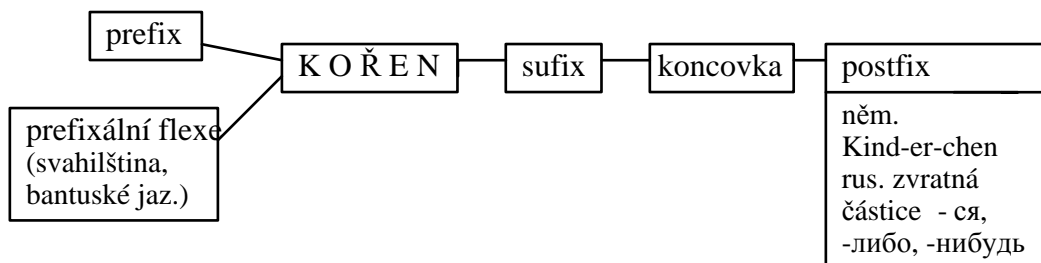
Tabulka č. 3

KLASIFIKACE MORFÉMŮ PODLE MATERIÁLNÍHO VYJÁDŘENÍ		
segmentální	suprasegmentální	nulové
рук + а рук + и	1) рѣк + и 2) рук + ъ přízvuk měnící mluvnický význam slova: 1) nominativ plurálu 2) genitiv singuláru	рук + 0 (genitiv plurálu)

Úloha č. 12

Pozorně si prohlédněte tabulky č. 4 a 5, které dokládají možné vzájemné vztahy kořených a afixálních (lat. "přípevněný, připojený") morfémů v různých jazycích.

Tabulka č. 4

Tabulka č. 5

afix	funkce	jazyky	příklady
	spojuje dva nebo více kořenových morfémů; <u>derivační</u> , <u>slovotvorná</u> funkce	indoevropská jazyková rodina	r. <i>язык-о-вед</i> , <i>земл-е-мер</i> , <i>сам-о-лёт</i> ; ukr. <i>мак-і-тра</i> , <i>мов-о-знавець</i> , něm. <i>Gesch####ft-s-man</i>
	proniká do kořenového morfému (v jednom místě); <u>gramatická</u> (tvarotvorná) funkce + slovotvorná f.	latina, baltské jazyky, khmerština, pozůstatky v angličtině	lat. <i>vici</i> "zvítězil", <i>vinco</i> "vítězím"; lit. <i>kritau</i> "padal", <i>krintu</i> "padám"; khm. <i>dam</i> "sázet", <i>domnam</i> "rostlina" angl. <i>stood</i> "stál", <i>stand</i> "stojí"
	prostupuje kořenovým morfémem na několika místech; <u>derivační</u> + <u>relační</u> funkce	semitské jazyky, zejména arabština	kořen + transfix: 1) k-t-b + a-a-a = <i>kataba</i> "napsal" 2) k-t-b + y-u-a = <i>kytuba</i> "byl napsaný" 3) k-t-b + u-a-y = <i>kutabyn</i> "to, co je napsáno" = "kniha"
	afix skládající se ze dvou částí, připojených zleva a zprava ke kořenovému morfému, tj. obklopujících kořen; specifická prefixálně-sufixální derivace; <u>slovotvorná</u> funkce	především němčina, ukrajinština, ruština	něm. <i>ge</i> + <i>sag</i> (<i>t####n</i>) + <i>t</i> (příčestí od sloves "říci", "znít") ukr. <i>на-сун-ок</i> r. <i>при-земл-иться</i> <i>пере-воз-чик</i>

Úloha č. 17

Rozdělte uvedená slova na morfémy podle následujícího vzoru:

prefix	kořen	suffix	koncovka
бес- пре-	-дель-	-н-	-ый

извещение, лесистый, передвижение, удивительный, бессознательный, переменный, сооружений, проливной, постройка, подземный.

Úloha č. 18

Analyzujte příklady a najděte v nich interfixy:

пароход, громоотвод, паровоз, железобетон, сельскохозяйственный, пулемет, бурелом, земледелие, коневодство.

Úloha č. 37

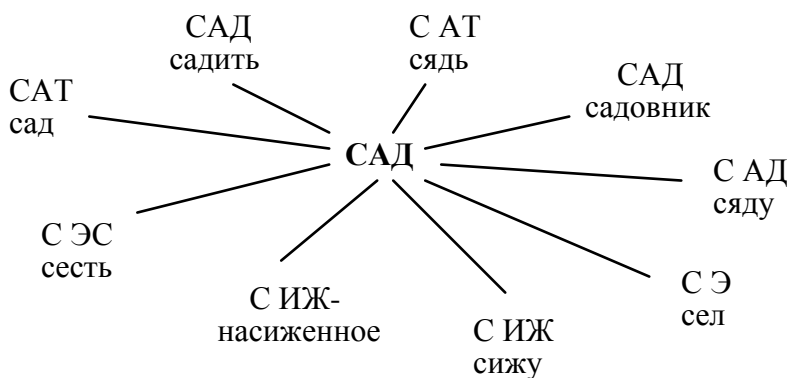
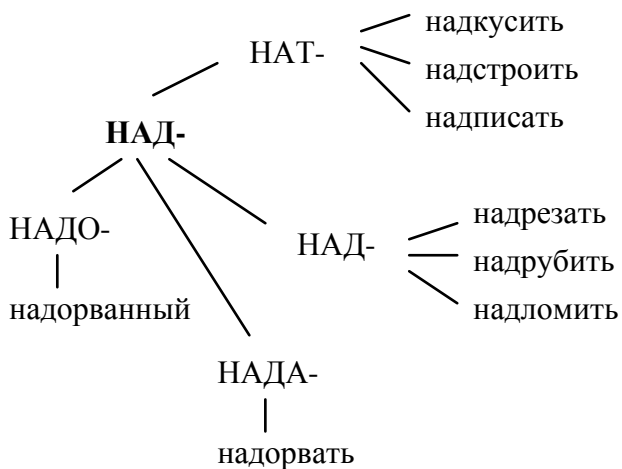
Прěчтěте si text:

Morfěmy se realizují v podobě *variant*. Podobně jako se varianty fonémů označují jako alofony, varianty morfémů se někdy nazývají *alomorfy* (nebo také pouze *morfy*). Morfém je bilaterální (dvoustranná) jednotka, a proto je možné variování obou jeho stránek: 1) **formální** (zvukové), podmíněné pozičními variantami alofónů, tj. různými manifestanty jednoho fonému (стол - ст###lá), nebo historicky vzniklými stědnicemi (нести - ноша, ухо - уши, друг - друзья - дружок); 2) **sémantické**, projevující se v *homonymii* (formální totožnost) a *synonymii* (obsahová totožnost).

Příkladem posledně uvedeného, tj. *vnitřního variování* mohou být: 1) homonymie kořenů - вода, водить; synonymie ("homosémie") kořenů - ukr. любити, кохати; 2) homonymie sufixů - преподаватель, выключатель; synonymie (homosémie) sufixů - -ич, -анин, -янин, -ец (москвич, киевлянин, петербуржец, пражанин, брненец); 3) homonymie koncovek - koncovka -a - j. č., podst. jm. muž. r., žen. r., 1. p. (мама, папа), 2. p. muž. r., stě. r., j. č. (столá, окнá), min. č. sloves 3. os., j. č., žen. r. (былá, писáла); synonymie (homosémie) koncovek - столóв, конčů, óкон###. санатóриев; v češtině - *homonymie* afixů (*sufixů*): -ák: 1) vlastnost, charakteristika (*hlupák, dobrák*), 2) profese (*zpěvák, voják*), 3) národnost (*Slovák, Polák*); *synonymie* (*homosémie*) sufixů: -ák, -an (*Slovák, Polák, Američan, Pražan*) apod.

Úloha č. 43

Pozorně si prohlédněte níže uvedená schémata. Jaké jevy jsou na nich zachyceny?

Úloha č. 44

Прочтите si text:

Rozlišujeme *vnější* a *vnitřní* tvoření slov. K *vnějšímu* patří *morfologické* (afixální a bezafixální) a *syntaktické* (skládání slov, interfixace, abreviace), k *vnitřnímu* pak *sémantické* tvoření slov, při němž nedochází k vnějším změnám slova, nýbrž se modifikuje jeho sémantika: dochází k rozšiřování (*generalizaci*), zužování (*specializaci*) a přenosu (*transpozici*) významu slov.

Tabulka č. 6

T V O Ř E N Í S L O V			
V N Ě J Š Í		V N I T Ě R N Í	
morfologické		syntaktické	sémantické
afixální	bezafixální		konverze
- prefixace, - sufuxace, - prefixálně-sufixální tvoření		- kompozice (skládání slov n. slov. základů) - abreviace	- rozšíření významu - zúžení významu - přenos významu
			- substantivizace - adjektivizace - adverbializace - pronominalizace

Úloha č. 50

Zapamatujte si, že **konverze** je slovtvorný způsob, při kterém se slovo určitého slovního druhu mění na slovo jiného slovního druhu:

- *substantivizace* - přechod k podstatným jménům (velmi častá v angličtině a čínštině - *ученый, военный*),
- *pronominalizace* - přechod k zájmenům (*целый день /весь/, был один /сам/*),
- *adverbializace* - přechod k příslovcím (*утром, бегом*),
- *adjektivizace* - přechod k přídavným jménům (*печеное яблоко, сушеные грибы, кислое молоко*).

Úloha č. 51

Uved'te vlastní příklady analogické uvedenému vzoru:

a) **specializace** (zúžení významu) - *живот*, dříve znamenalo "život" i "břicho", v současné ruštině se používá pouze v druhém významu;

b) **generalizace** (rozšíření významu) - *крыло птицы* - původní význam, *пуні* - *самолета, здания, партии, направления* atd.

c) **přenos** (transpozice) - *носик человека, чайника; ножка, спинка ребенка, ale také стула, кровати, дивана; золотое кольцо, золотое сердце, золотой человек, золотые руки, волосы*.

Úloha č. 52

Zapamatujte si nová slova a výrazy:

- sémantém (семантема)
- autosémantému (автосемантемы)
- synsémantému (синсемантемы)
- morfémika (морфемика)
- paradigmatika (парадигматика)
- morfém (морфема)
- deriváční (деривационная)
- reláční (реляционная)
- segmentální (сегментная)
- suprasegmentální (супрасегментная)
- nulový (нулевая)
- prefix/předpona (префикс)
- sufix/přípona (суффикс)
- infix (инфикс)
- postfix (постфикс)

transfix (трансфикс)
 koncovka (флексия)
 cirkumfix (циркумфикс)
 alomorf (алломорф)
 homonymie/synonymie afixů (омонимия/синонимия аффиксов)
 tvoření slov (словообразование)
 afixální (аффиксальное)
 bezafixální (безаффиксное)
 morfologické (морфологическое)
 sémantické (семантическое)
 syntaktické (синтаксическое)
 skládání slov/kompozice (словосложение)
 skládání základů (основосложение)
 abreviace (аббревиация)
 substantivizace (субстантивация)
 adjektivizace (адъективация)
 adverbializace (адвербиализация)
 pronominalizace (прономинализация)

Tabulka č. 7

MLUVNICKÉ ZPŮSOBY VYJÁDŘENÍ MLUVNICKÝCH VÝZNAMŮ	
SYNTETICKÉ	ANALYTICKÉ
mluvnický význam se vyjadřuje	
uvnitř slova	mimo hranice slova
- afixace: 1. flexe 2. aglutinace - vnitřní flexe - reduplikace - supletivismus - přízvuk - inkorporace	- použití pomocných slov - intonace - slovosled

Úloha č. 56

Zapamatujte si:

1) **aglutinace** (aglutinační afixace, r. аффиксация-агглютинация - z lat. *agglutino* - "přilepuji", termín zavedl německý filolog F. Bopp) je využívána v turkotatarských, ugrofinských, drávidských a nigerokonžských jazycích (vzpomeňte si na turecké *el-ler-im-de* - "v mých rukou"). Jde o zvláštní připojování, "přilepování" invariantních (neměnných) a gramaticky jednoznačných afixů, takže k vyjádření několika mluvnických významů je potřeba několika takových afixů: *elim* - "moje ruka", *elde* - "v ruce", *eller* - "ruce", *ellerde* - "v rukou", *ellerim* - "moje ruce", *elimde* - "v mé ruce" atd.

Při **flexi** (r. флексия, аффиксация-фузия - termín, zavedený Američanem E. Sepirem), která je charakteristická pro indoevropské jazyky, dochází naopak k organickému srůstání afixů a kořenů, které má za následek stírání fonetických a morfologických hranic mezi nimi. Afixy jsou víceznačné a variantní, jeden afix zpravidla vyjadřuje několik mluvnických významů současně, např. v r. slovoformě *столу*, afix *-у* označuje mužský rod, jednotné číslo, 3. pád; mluvnické významy jednotného čísla a 3. pádu mohou ovšem vyjadřovat i jiné afixy (*дом-у*, *ноч-и*, *книг-е*). Z toho vyplývá, že typ afixace závisí především na způsobu spojování afixů s kořeným morfémem.

2) **vnitřní flexe** (introflexe) je vyjádření gramatického významu pomocí změny zvukové skladby kořene (střídání kořených samohlásek nebo souhlásek). Tento jev je charakteristický pro všechny indoevropské jazyky (angl.: *foot - feet, man - men*; něm.: *Mutter - M####tter*, r. *избегать - избежать, лёг - ляг*, atd.).

3) **reduplikace** (lat. "zdvojení") znamená využití bezprostředně se opakujících morfémů jako prostředku vyjádření mluvnického významu. Jedná se o poměrně rozšířený jev: jap. *jama-jama* - "hory", polynéské *papai* - "ryby" (*pai* - "ryba"), indonéské *orang-orang* - "lidé", perské *tond-tond* - "velmi rychlý", kazašské *кызыл-кызыл* - "nejčervenější".

4) **supletivismus** (lat. "doplňovat") je tvoření gram. forem jednoho slova od různých kořenů; v indoevropských jazycích velmi rozšířený jev: ukr. *погано - гірше, добре - краще*; r. *я - меня, он - его, человек - люди, брать - взять, положить - класть, ребенок - дети*; angl. *good - better, many - more, I - me*;

5) **přízvuk** - využití změny místa dynamického přízvuku (v jazycích s volným přízvukem) nebo změny tónu v melodických jazycích jako prostředku vyjádření gramatického významu: r. *голова́ - го́ловы, ру́ки - руки́, разреза́ть - разреза́ть, жи́нки - жи́нки, ви́кна - ви́кна*, angl. *contést - cóntest, expórt - éxport*.

6) **inkorporace** je syntaktické skládání slov nebo slovních základů, sloužící k vyjádření gramatického významu; např. v čukotštině výraz *тымай####ныачак####аанмыркын* je co do formy slovo, avšak fakticky jde o ucelenou výpověď (větu) s výzámem "zabím velkého tučného jelena", sestavenou ze slov-morfémů *ты* "já", *май####ны* "velký", *ача* "tučný", *к####аа* "jelen", *нмыркын* "zabíjet". Syntaktické skládání slov umožňuje vyjadřování jak morfologických, tak syntaktických gramatických kategorií, čímž se liší od skládání slov jako slovtvorného způsobu (viz také téma I. - *ninakupenda, atakupenda*).

7) **pomocná slova** - k vyjádření gramatického významu se využívá pomocných sloves, členů, spojek, částic, předložek, odlučitelných předpon apod.

8) **slovosled** může být využit jako prostředek vyjádření gramatického významu pouze v jazycích s pevným slovosledem, i když jej částečně využívají i jazyky s volným slovosledem jako např. ruština a ukrajinština, u kterých je velmi rozvinutá flexe (např.: *Мать любит дочь* a *####очь любит ####ать, Лес закрыл дом, Кравченко отправил телеграмму Черных* atd.). Avšak srov. angl. *steel strip, round home* a *strip steel, home round*, čín. *žeh-gun* "dělník", doslova "pracující člověk" a *gun-žeh* "lidská práce". Analogické jevy lze najít v turkotatarských a indonéských jazycích, ve většině jazyků papuánských a např. v tibetštině.

9) **intonace**, přesněji takových jejích součástí jako melodie a pauzy, může být také užito jako prostředku vyjadřujícího gramatický význam. Srov. např.: *Число фонем в языке конечно, ограничено* a *Число фонем в языке, конечно, ограничено; Гляжу на стоящий поезд* a *Гляжу: настоящий поезд; Это правда!(?)* a *Это правда; Дома, улицы залиты светом* a *Дома улицы залиты светом; В соревновании участвуют все: школьники, их родители, учителя* a *В соревновании участвуют все школьники, их родители, учителя* atd.

Úloha č. 62

Slovosled má v řadě západoevropských jazyků **mluvnickou funkci**. Např. v angličtině v dvoučlenných slovních spojeních tvořených dvěma substantivy je první chápáno jako určující (přívlastek) a druhé jako určované, srov. *garden flower* "zahradní květina" a *flower garden* "květinový záhon", *silk dress* "hedvábné šaty" a *dress silk* "šatové hedvábí". V ruštině se mluvnická funkce slovosledu uplatňuje v mnohem menší míře, srov. *пять рублей* a *рублей пять; я встретил друга отца* a *я встретил отца друга*. **Uved'te další příklady**, kdy v **ruštině** slovosled plní mluvnickou funkci. Určete, jakou roli hraje slovosled v **dalším jazyce** vaší studijní kombinace.

Úloha č. 73

Zapamatujte si nová slova a výrazy:
gramatická/mluvnická forma (грамматическая форма)

gramatický/mluvnický význam (грамматическое значение)
gramatický/mluvnický prostředek (грамматический способ/средство)
morfológická kategorie (морфологическая категория)
syntetické prostředky vyjádřování mluvnických významů (синтетические способы выражения грамматических значений)
analytické prostředky vyjádřování mluvnických významů (аналитические способы выражения грамматических значений)
flexe (аффиксация-фузия)
aglutinace (аффиксация-агглютинация)
vnitřní flexe (внутренняя флексия)
reduplikace (редупликация)
suppletivismus (супплетивизм)
inkorporace (инкорпорация)
intonace (интонация)
slovosled (порядок слов)
invariantnost a jednoznačnost afixů (стандартность и однозначность аффиксов)
variantnost a víceznačnost afixů (нестандартность и многозначность аффиксов)

IX. SÉMANTICKÝ SYSTÉM JAZYKA (II.)

I. Charakteristika lexikálního systému jazyka

- 1) Disciplíny zabývající se slovní zásobou jazyka, tj. lexikálním systémem
- 2) Slovo jako centrální jednotka jazyka
- 3) Slovo a lexém
- 4) Variování lexému
- 5) Systémové vztahy ve slovní zásobě

II. Slovní druhy jako lexikálně gramatické třídy slov

Úloha č. 1

Přečtěte si text:

Lexikální systém je součástí sémantického systému jazyka (viz tab. 1 téma VI., text úlohy č. 1 téma VIII., tab. 1 téma VIII.). Jednotkami lexikálního systému jsou **lexémy**, které mohou být jednočlenné (slova - *студент, преподаватель, университет, книга*) nebo vícečlenné (sdružená pojmenování

a frazémy - *железная дорога, скорая медицинская помощь, ахиллесова пята, высотать из пальца, трепать нервы, убить двух зайцев*).

Lexikálním systémem jazyka se zabývají různé disciplíny, jejichž status ve vztahu k **lexikologii** (disciplína zabývající se zkoumáním slovní zásoby jazyka, tj. jednotek lexikálního systému) je v současné lingvistice předmětem diskuse. Existují minimálně dvě různá hlediska. Podle prvního jsou **lexikografie** (nauka o teorii a praxi tvorby slovníků), **sémaziologie** (nauka o významu, obsahu jazykových jednotek), **onomaziologie** (nauka o procesech nominace, pojmenovávání), **etymologie** (nauka o původu slov), **onomastika** (a její součásti: *antroponomastika, etnonomastika, toponomastika, hydronomastika* atd. - nauka o vlastních jménech), **frazeologie** (nauka o ustálených spojeních, tj. vícečlenných lexémech) samostatnými lingvistickými disciplínami. Zastánci druhého hlediska považují tyto disciplíny za součásti, oddíly lexikologie jako zobecňující nauky o slovní zásobě jazyka.

Úloha č. 2

V odpovědi na otázky použijte text úlohy č. 1 a s. 99-103 učebnice "Основы языкознания для русистов":

1. Jaké je *místo* lexikálního subsystému v jazykovém systému?
2. Jaké *jednotky* do něho patří?
3. *Co* zkoumá lexikologie?
4. Které další *disciplíny* se zabývají slovem jako lexikální jednotkou?
5. Jaké jsou názory na *určení statusu disciplín* zabývajících se jednotkami lexikálního systému?

Úloha č. 3

Přečtěte si text:

Praktické vyčlenění slova ve výpovědi zpravidla nepředstavuje pro běžného mluvčího větší problém. *Vědecká definice* slova je ovšem problémem dosti značným. V současnosti existuje více než 200 definic slova, avšak ani jedna se dosud nestala obecně užívanou. Je to způsobeno mnohostranností a různorodostí této jazykové jednotky v různých jazycích světa. Americká deskriptivní (popisná) lingvistika se dokonce pokoušela o popis jazyka bez použití pojmu slova.

Dominantní funkcí slova je funkce nominativní (pojmenovací), avšak ne všechna slova něco pojmenovávají. Pomocná (neplnovýznamová) slova tuto funkci nemají, proto jsme je zařadili k *synsémantickým sémantémům* morfologického podsystemu jazyka.

Slovo je centrální jazyková jednotka,⁴ neboť jednotky nižších úrovní slouží k jeho konstruování, a naopak vyšší jednotky existují jen díky slovu, jako výsledek jejich spojování. Hlavními charakteristickými rysy (znaky) slova jsou: 1) **poziční a syntaktická samostatnost** (v jazycích s

⁴ Srov. názor F. de Saussura: "Slovo... , nehledě na všechny obtíže spojené s definicí tohoto pojmu, je jednotkou, která v našem vědomí neodbytně vyvstává jako něco centrálního v mechanismu jazyka."

volným slovosledem se projevuje ve schopnosti slova měnit své místo ve větě: *Студенты сдают экзамены. Экзамены сдают студенты. Сдают экзамены студенты. // Он обманул меня. Меня обманул он. Обманул он меня. // Буду сегодня читать. Читать буду сегодня. Сегодня буду читать*; slova mohou vystupovat v roli větného členu nebo celé věty: *Весна. Потеплело*); 2)

zvuková (tj. fonetická

a fonologická) **utvářenost** (slova jsou oddělena pauzami, mají jeden hlavní přízvuk atd.);

3) **gramatičnost** (slova mají morfologickou formu a syntaktickou funkci), 4) **idiomaticnost** (arbitrérnost vztahu formy a významu).

Lze říci, že slovo je zvuk nebo komplex zvuků vyjadřující určitý význam. Avšak tato definice nebere v potaz specifika mnoha jazyků světa. Přesnější vymezení říká, že **slovo je zvukový komplex utvářený podle zákonů určitého jazyka a vyjadřující obsah podmíněný životní praxí členů daného jazykového kolektivu**.

Jednotky lexikálního systému jazyka se nazývají **lexémy**. **Lexém** je soubor všech možných slovoform, fonetických, stylistických a sémantických variant plnovýznamového slova. Ve větě *Ворон к ворону летит, ворон ворону кричит* je sedm slov, ale pouze tři lexémy (*ворон, летит, кричит*).

Lexém (podobně jako foném a morfém) se realizuje prostřednictvím svých variant - *alolexů* (v r. terminologii - *аллолексема, аллолекса, аллолекс, лекс*).

Variantnost lexému je mnohem bohatší, než u předchozích jazykových jednotek (viz níže tab. č. 1)

Tabulka č. 1

VARIANTNOST LEXÉMŮ				
T Y P Y V A R I A N T				
fonetické	morfologické	stylistické	sémantické	gramatické
r u š t i n a				
твóрог - творóг; пéтля - петлѣ; галóша - калóша	зал###-зала-зало; 4.p. j.č. muž.r. podst. jmen: брата, стол###	нет-нету; в цехе-в цеху; шофёры-шо- ферá	курсá - směr pohybu leta- dla, lodí; курс. - сук- lus disciplín; ročník studia	я читаю, ты читаешь... книга,-и,-е,-ой буду читать- прочитаю
u k r a j i n š t i n a				
зáвжди-завждí; іті -йти	3.p. j.č. muž.r. subst.: брату, -ові	дво### -двѣiko; заліóвка - за- лікова книжка хімічка - учи- телька хімі###		

Úloha č. 4

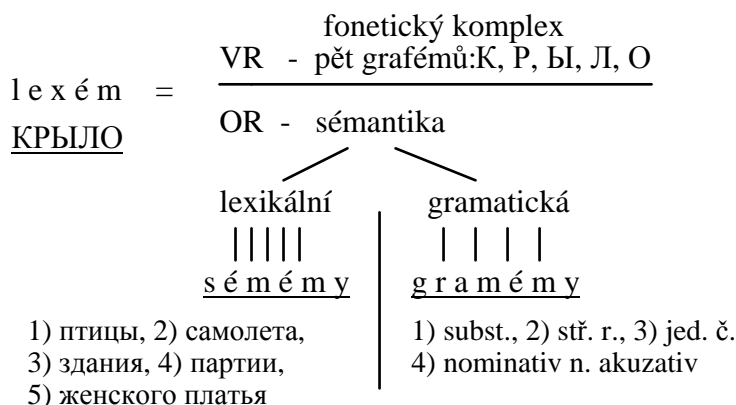
Odpovězte na otázky:

1. Proč je slovo centrální jednotkou jazyka?
2. Máte nějaké *argumenty* vyvracející toto tvrzení?
3. Jaká je *hlavní funkce* slova?
4. Jaké *skupiny slov* se v jazycích tradičně vyčleňují?
5. K jakému jazykovému podsystemu patří *neplnovýznamová slova* a proč?
6. Jaké základní *znaky* (charakteristiky) *slova* znáte?
7. Co je to *lexém*?
8. V čem spočívá *rozdíl* mezi slovem a lexémem?
9. Co je to *alalex*?
10. Jak se projevuje *variantnost lexému*?

Úloha č. 7

Pozorně prostudujte schémata ilustrující obsah (sémantiku) slova a sémantickou strukturu mnohovýznamového slova (lexému):

I.

II. Příklady KOMPONENCIÁLNÍ (SÉMOVÉ) ANALÝZY (lexikální sémantiky)

- 1) *всадник*: a) člověk, b) jedoucí, přepravující se, c) na koni;
- 2) *студент*: a) člověk, b) studující, c) na střední nebo vysoké škole;
- 3) *мать*: a) člověk, b) ženského pohlaví, c) mající děti atd.

Úloha č. 12

Prostudujte materiál tabulky č. 2:

Tabulka č. 2

POLYSÉMNI LEXÉM "СВЕЖИЙ" a jeho vztahy v jazykovém systému			
stimulující slova	synonymické a antonymické vztahy		sémantické pole
хлеб	мягкий	чёрствый	
газета	сегодняшняя	вчерашняя	
взгляд фасон предложение	новый	избитый	skupina přídavných jmen označujících vlastnost
ветер воздух	приятный бодрящий	горячий спёртый	
трава зелень	зелёная изумрудная	вялая жухлая пожелтевшая	

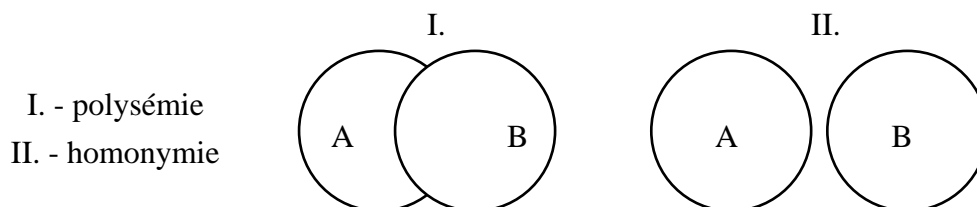
Úloha č. 13

Přečtěte si text:

Všimněte si toho, že **synonymie** a **antonymie** jsou pouze dvě možnosti využití tzv. **systémových vztahů** lexikálních jednotek. Systémové vztahy se realizují v **polysémii** (r. "vydání, výdaje, spotřeba, ztráta; náklady", ukr. "oheň, sluneční záře, horečka, tvůrčí vzlet, střelba, plamen", č. lístek), **homonymii** (homonyma nejčastěji vznikají jako důsledek 1. rozpadu původní polysémie - tzv. homogenní (stejnorodá) homonyma: např. ukr. *баба*¹ - "žena vysokého věku", "matka otce nebo matky", "porodní bába", *баба*² - "druh sušenek", "odrůda hrušek", "kovová část palice" atd.; ještě v minulém století bylo slovo *баба* považováno za polysémiální lexém, 2. koexistence domácího a cizojazyčného slova, jejichž výrazová stránka je totožná - tzv. heterogenní (různorodá) homonyma: např. r. *бор* "les", "chemický prvek", ukr. *бал* "večer", "známka"), v **sémantických polích** (souhrn řady slov, mezi nimiž jsou sémantické vazby, např. skupina příd. jmen s významem kvality: *сильный, могучий, вкусный, холодный, громкий*, nebo skupina podst. jmen označujících vedoucího: *президент, царь, князь, староста, ректор, декан, шах, шейх, председатель* atd.) a v **rodově-druhových vztazích** (*груша, яблоко, вишня, апельсин, виноград* - фрукты).

Úloha č. 14

Rozdíl mezi homonymií a polysémií lze graficky znázornit následujícím způsobem:

Uveďte příklady polysémiálních a homonymních lexémů v češtině, ruštině a dalším jazyce vaší studijní kombinace.

Úloha č. 15

V jazykovědě existuje termín *mezijazyková homonymie*, který se používá pro označení souzvukných nebo podobně znějících slov různých jazyků, mezi nimiž ovšem nejsou žádné významové vztahy, např.

č. *holka* a ukr. *голка* "jehla", č. *čerstvý* a r. *чёрствый*, ukr. *чёрствый* "okoralý, tvrdý", r. *булка* "houska" a bulh. *булка* "dívka, nevěsta", r. *неделя* "týden" a ukr. *неділя* "neděle", r. *уродливый* "zrůdný, ohyzdný" a ukr. *вродливий* "hezký" atd.

Uved'te analogické příklady z češtiny, ruštiny a dalších jazyků vaší studijní kombinace.

Úloha č. 18

Odpovězte na otázky:

1. Co je to *polysémie*?
2. Co je to *synonymie*?
3. Co je to *homonymie*?
4. Co je to *antonymie*?
5. Jaké *typy homonym* znáte?
6. Jaké *typy slov* mohou vstupovat do *antonymických vztahů*?
7. Na základě čeho vytvářejí slova *sémantická pole*?
8. Co jsou to *rodově-druhové vztahy*?
9. Co jsou to *mezijazyková homonyma*?

Úloha č. 26

Zapamatujte si nová slova a výrazy:

lexikologie (лексиколо́гия)
lexikografie (лексикогра́фия)
sémaziologie (семасиоло́гия)
onomaziologie (ономасиоло́гия)
onomastika (онома́стика)
frazéologie (фразеоло́гия)
lexém (лексéма)
jednoznačný/monosémický (однозна́чная)
víceznačný/polysémický (многозна́чная)
alolex (аллолексéма)
sémém (семéма)
sém (сéма)
sémantické pole (семант́ическое поле)
polysémie (полисем́ия)
homonymie (омоним́ия)
synonymie (синоним́ия)
antonymie (антоним́ия)
rodově-druhové vztahy (видо-родов́ые отноше́ния)
mezijazyková homonyma (межъязыко́вые омо́нимы)

Úloha č. 27

Pozorně si přečtete s. 92-93 učebnice "Основы языкознания для русистов" a následující text:

Základem třídění lexikálních jednotek jazyka na slovní druhy je objektivní skutečnost. Ve skutečnosti existují předměty, které mají určité znaky, účastní se různých procesů, dějů, nacházejí se v určitých vztazích. Tyto skutečnosti jsou příčinou vyčleňování takových slovních druhů, jako podstatná a přídavná jména, slovesa, předložky. Analogické příčiny platí pro konstituování všech ostatních druhů slov.

Zásadní jednota objektivní skutečnosti byla příčinou vzniku více či méně totožných kategorií slovních druhů v různých částech světa. Ve všech jazycích světa existují *podstatná jména, slovesa a zájmena*, univerzální je také rozlišování podstatných a přídavných jmen.

Tato zásadní shoda ovšem neznamená, že počet a skladba slovních druhů jsou ve všech jazycích absolutně stejné. Např. ještě ve staré ruštině neexistovaly číslovky jako zvláštní slovní druh a pojmenování s významem kvantity byla řazena k podstatným, resp. přídavným jménům. V tibetštině se tradičně rozlišují pouze čtyři slovní druhy: jména, slovesa, zájmena a částice. V ukrajinštině se podle různých klasifikací rozlišují 2, 5, 10 druhů slov, v ruštině 2, 10, 14, v čínštině 2, 5, v arabštině 3, 6, 9 atd.

V některých orientálních jazycích (korejština, khmerština) se adjektiva svým charakterem blíží substantivům a slovesům.

Otázka stanovení počtu slovních druhů je spojena s množstvím a charakterem kritérií, na jejichž základě je tato kategorizace prováděna. Většina vědců se domnívá, že při vyčleňování slovních druhů je nezbytné mít na zřeteli čtyři základní hlediska: 1. **sémantické** (musíme odhlédnout od konkrétního lexikálního významu slova a brát v úvahu pouze obecný význam, který spojuje řadu dalších slov, např. *стол, ручка, студент, преподаватель, дерево* - předměty; *сидеть, читать, стоять, бежать, спать* - děje; *красивый, грустный, большой* - vlastnosti atd.), 2. **syntaktické** (každý slovní druh plní ve větě určité funkce, např. substantivum - především podmět a předmět, adjektivum - přívlastek, sloveso - přísudek atd.), 3. **morfologické** (každý slovní druh /pokud tvoří různé tvary slov/ má vlastní tvarotvorná paradigmata), 4. **slovotvorné** (každý slovní druh disponuje specifickým repertoárem /inventářem/ derivačních afixů pro tvoření nových slov, patřících k témuž slovnímu druhu. Kromě toho má vlastní specifické modely tvoření nových slov; např. pro substantiva je typické především sufixální tvoření slov: *лес - лесок - лесник - лесничество*, nová slovesa se zase nejčastěji tvoří prefixálním způsobem: *писать - написать - записать - переписать - списать* apod.).

Kritéria pro vyčleňování slovních druhů se formovala v přesné historické posloupnosti společně s formováním samotných druhů slov. Klasifikace slov podle slovních druhů nebyla vytvořena jazykovědci uměle, nýbrž se v průběhu historického vývoje konstituovala v samotném jazyce.

Úloha č. 28

Pamatujte si, že otázka stanovení slovních druhů předpokládá vyřešení následujících souvisejících problémů:

1. definice *slovních druhů* (lexikální třídy, gramatické třídy, lexikálně-gramatické třídy slov);
2. použití jednoho nebo *několika klasifikačních kritérií* (monistický nebo pluralistický přístup);
3. *počet slovních druhů*, podmíněný zvoleným klasifikačním přístupem;
4. *historie* vyčleňování slovních druhů (staroindické gramatiky, Aristoteles, stoikové, Lomonosov aj.);
5. *chronologie* konstituování slovních druhů (prvotnost vzniku): a) substantiva, b) slovesa, c) zájmena, d) substantivum - sloveso.

Úloha č. 29

Odpovězte na otázky:

1. Co je to *slovní druh*?
2. *Podle jakých znaků* přiřazujeme slova k jednotlivým slovním druhům?
3. Vyjmenujte *znaky jednotlivých druhů slov*.
4. *Proč se slovní druhy v různých jazycích neshodují?*
5. *Proč se v jednom jazyce vyčleňuje různý počet slovních druhů?*
6. Co znamená *přechod* slova z jednoho slovního druhu do druhého?
7. *Kolik druhů slov je v češtině, ruštině a dalším jazyce vaší studijní kombinace?*

Úloha č. 34

Zapamatujte si nová slova a výrazy:

slovní druhy (части речи)

lexikálně-gramatické třídy (лексико-грамматические классы)

sémantický (семантический)

syntaktický (синтаксический)

slovotvorný (словообразовательный)

tvarotvorný/morfologický (словоизменятельный/морфологический)

monistický přístup (монистический подход)

pluralistický přístup (плюралистический подход)

X. SYNTAKTICKÝ SYSTÉM

1. Obecná charakteristika syntaktického systému jazyka.
2. Diskusní otázky syntaxe.
 - I. syntaktické jednotky: a) morfém, b) slovní spojení, c) věta, d) slovní spojení a věta;
 - II. vztahy mezi podmětem a přísudkem: a) koordinace - predikace, b) spojení slov;
 - III. definice věty.
3. Syntax slovního spojení - malá syntax.
4. Větná skladba - velká syntax.
5. Aktuální větné členění.
6. Typologie věty.

Úloha č. 1

Pozorně si přečtěte s. 94-98 učebnice "Основы языкознания для русистов" a následující text:

Syntaktický jazykový systém představuje *nejvyšší úroveň organizace jazykových jednotek* (viz tab. č. 1, téma VI).

Syntaktické jevy jsou mnohem složitější a přitom celkově mnohem méně prozkoumané, než jevy ostatních úrovní (subsystémů) jazyka. Od 50-60. let 20. stol. je přitom syntaktická problematika v centru pozornosti lingvistů. Systémový charakter syntaktických jevů je totiž méně zřetelný, než je tomu u jednotek fonetického, morfologického a lexikálního subsystému.

Obtíže vyvstávají již u otázky syntaktických jednotek. Tak např. představitelé americké deskriptivní lingvistiky se domnívají, že základní jednotkou jak morfologické, tak i syntaktické úrovně je *morfém*; je zde patrná snaha všechny syntaktické jevy mechanicky zjednodušit na úroveň morfémů (pouze s tím rozdílem, že morfologie se zabývá popisem těsněji spojených jednotek, kdežto syntax má zkoumat větší morfémová spojení).

Jiní uznávají nutnost rozlišování morfologických a syntaktických jednotek, avšak nejsou jednotní v názoru na jejich status: někteří soudí, že za základní jednotku je nutno považovat *slovní spojení*, kdežto věta je pouze komplexem slovních spojení; pro druhé je právě *věta* skutečnou syntaktickou jednotkou.

Většina současných autorů nejrůznějších učebnic základů jazykovědy vychází z reálné existence dvou jazykových jednotek: *slovního spojení* a *věty*.

Slovní spojení je stavebním materiálem věty, není však větou. Slovní spojení plní nominativní funkci, zatímco věta něco sděluje, tj. plní funkci komunikativní. Z tohoto hlediska spojení slov typu *студент читает, солнце светит, машина едет* nejsou slovními spojeními ve smyslu jazykových jednotek, nýbrž větami. Spojení podmětu s přísudkem se uskutečňuje pomocí zvláštního typu mluvnického vztahu, který není ani souřadícím, ani podřadícím vztahem. **Gramatický vztah mezi podmětem a přísudkem se nazývá kongruence (shoda):** hlavní větné členy se navzájem shodují např. v rodě, čísle a pádě (*трава зелёная*), v rodě a čísle (*девушка читала*), v čísle (*студенты учатся*).

Významový vztah mezi podmětem a přísudkem se označuje jako predikace.

Úloha č. 2

Zamyslete se nad níže uvedenými definicemi věty z děl ruských lingvistů a určete, jakých znaků věty si tyto definice všimají:

1. Pronášíme-li soudy o nějakých věcech, spojujeme pojmy s jinými pojmy, nebo pojmy s představami. Např. *ptáci létají, tento pokoj je prostorný*. V prvním příkladě je pojem *létají* přisuzován pojmu *ptáci*; ve druhém případě je pojem *prostorný* přisuzován představě *tento pokoj*... Připojení přísudku k podmětu označujeme jako soud. Věta je soud vyjádřený slovy. (F. I. Buslajev)
2. Věta je zvláštní typ slovního spojení, charakterizovaný predikativními formami a zakončenou intonací. (M. N. Peterson)
3. Věta je jednotka řeči, vnímaná mluvčím i posluchačem jako mluvnický celek a sloužící k slovnímu vyjádření jednotky myšlení. (A. A. Šachmatov)

4. Věta je gramaticky určitým způsobem organizované spojení slov (někdy jen jedno slovo), sloužící k vyjádření ucelené myšlenky. (V. A. Bogorodickij)

5. ...slovní spojení, jejichž součástí je přísudek, nebo jejichž formální struktura ukazuje na chybějící přísudek, nebo sestávající pouze z přísudku; všechna takováto slovní spojení budeme nazývat větami. (A. M. Peškovskij)

6. Ucelená myšlenka vyjádřená slovy nebo - v užším slova smyslu - syntaktická jednotka, jejíž součástí je přísudek, se nazývá věta. (L. A. Bulachovskij)

7. Věta je celistvá řečová jednotka, gramaticky utvářená podle zákonů daného jazyka, která je hlavním prostředkem formování, vyjadřování a zobecňování myšlenek. Věta vyjadřuje nejen sdělení nějaké skutečnosti, ale také vztah mluvčího k této skutečnosti. (Грамматика русского языка, 1960)

8. Jednoduchá věta je samostatná syntaktická jednotka sdělení s gramatickým významem predikativnosti, formálně vyjádřená minimálním strukturálním schématem s odpovídajícím systémem mluvnických prostředků k vyjádření syntaktických časů a způsobů. (Грамматика современного русского литературного языка, 1970)

9. ...jednoduchá věta je taková výpověď, která vznikla podle strukturálního schématu k tomu určeného, má gramatický význam predikativnosti a vlastní sémantickou strukturu, vyjadřuje tyto významy systémem syntaktických forem (větným paradigmatickým) a pravidelnou realizací a má komunikativní cíl, k jehož vyjádření vždy přispívá intonace. (Русская грамматика, 1980)

Úloha č. 3

Přečtěte si text:

Problém *definice věty* patří v syntaxi také k diskutovaným otázkám, protože nehledě na univerzálnost této jednotky jazyka jsou věty neobvykle různorodé jak co do formy, tak co do obsahu.

Věta nicméně má (se zřetelem k těmto rozdílům) v různých jazycích některé společné znaky, které ji odlišují od slovního spojení a k nimž patří zejména:

1. **komunikativnost** (základní funkcí věty je funkce komunikativní, tj. něco sdělovat, předávat informace);

2. **predikativnost** (vztažení obsahu výpovědi ke skutečnosti; realizuje se především pomocí času přísudkového slovesa, např.: *Студенты сдают экзамен. Студенты сдали экзамен. Студенты будут сдавать экзамен.*);

3. **modálnost** (modalita - vztažení postoje mluvčího, jeho vůle, přání, záměrů ke skutečnosti; realizuje se nejčastěji pomocí způsobu slovesného přísudku, pomocných slov, intonace; např.: *Ты бы выучил это! Если не будет дождя, пойдём, может быть, погулять!?*).

Kromě toho je třeba mít na mysli, že k vytvoření takové syntaktické jednotky, jako je věta, je nutný určitý 4. **model, strukturální schéma** (v každém jazyce existují schémata, modely pro strukturování slovních spojení a vět, z nichž jeden je vždy pro tvoření vět v daném jazyce nejtypičtější; např. pro ruštinu, ukrajinštinu, češtinu a další jazyky je to model S + P + O (subjekt /podmět + predikát/přísudek + objekt/předmět), pro mnohé jiné jazyky je to schéma S + O + P.

Značná část vět se neobejde bez 5. **spojovacích konstrukčních prvků** (spojek, předložek). V procesu konstruování vět jsou neméně důležité také 6. **intonační prostředky** (především větný přízvuk, pauza, melodie). Právě intonace je velmi často rozhodující pro určení statusu syntaktické jednotky (slovní spojení - věta). Srov. např.: a) *Глухая ночь застала нас на улице с разбитыми фонарями у аптеки;* b) *Глухая ночь. Разбитые фонари;* c) *Ночь. Улица. Фонарь. Аптека.*

Úloha č. 4

Odpovězte na otázky:

1. Jaké jsou *sporné problémy* současných syntaktických teorií?
2. Jaké *jednotky* se v syntaxi rozlišují?
3. Co je to *slovní spojení*?
4. Čím se slovní spojení liší od věty?
5. Uveďte vám známé *definice věty* a srovnajte jejich obsah. Jakých aspektů a vlastností si každá definice všímá? Jak spolu navzájem souvisí? (srovnajte minimálně tři takové definice)

6. Vyjmenujte základní znaky věty, které ji odlišují od ostatních strukturních jednotek jazyka.
7. Co víte o *vztazích mezi podmětem a přísudkem*?
8. Co je to *predikace*? Jak je vyjadřována?
9. Vysvětlete, jak chápete *komunikativní funkci* věty.
10. Co je to *modalita*? Jakými jazykovými prostředky se vyjadřuje? Uveďte příklady z češtiny, ruštiny a dalších jazyků.
11. Jaká je role *intonace* ve ztvárnění věty?
12. Které *intonační prostředky* jsou povyužívány v syntaktické funkci?
13. Čím se liší *jednoduchá věta od souvětí*?
14. V čem spočívá rozdíl mezi *holou a rozvitou větou*?

Úloha č. 14

Odpovězte na otázky:

1. Jaké *typy slovních spojení* znáte (podle jejich struktury a podle charakteru významových vztahů mezi jejich komponenty)
2. Jakými *vnějšími prostředky* mohou být komponenty slovních spojení *spojovány*?
3. Vyjmenujte základní *druhy syntaktických vztahů* a určete jejich podstatu.
4. V čem spočívá rozdíl mezi *shodou a řízeností* (rekcí)? Co mají tyto vztahy společného? Jaké *typy řízenosti* znáte?
5. Jakými prostředky se realizuje *přimykání*?

Úloha č. 20

Přečtěte si text:

V 50. letech se rozšířil nový směr syntaktického bádání, tzv. **funkční syntax**. Základy této teorie byly rozpracovány známým českým jazykovědcem Vilémem Mathesiem.

Jestliže se při analýze podle větných členů vyčleňuje především podmětná a přísudková část věty, pak při **aktuálním členění výpovědi** vyčleňujeme výchozí (základní) část, tj. to co je dáno, o čem se něco vypovídá (základ výpovědi - **téma**), a část obsahující novou informaci, tj. to co se vypovídá (jádro výpovědi - **réma**). Určit, co je v jednotlivých výpovědích dáno a co je nové, je možné jen ve vztahu ke konkrétní situaci, pouze bereme-li v úvahu roli adresáta, jeho informovanost a subjektivní potřebnost přicházející informace. V jedné a téže výpovědi mohou být téma a réma zaměněny v závislosti na cílové zaměřenosti mluvčího a posluchače.

Bylo zjištěno, že v jazycích s volným slovosledem jsou slova ve větě rozložena s ohledem na jejich funkční perspektivu (vztah daného a nového ve větě vytvářejí funkční perspektivu): *dané* (základní, výchozí) v neutrální výpovědi zpravidla *předchází novému* a logický důraz je kladen na konec věty.

K *jazykovým prostředkům*, s jejichž pomocí se vyjadřuje funkční perspektiva věty, patří především *slovosled, intonace, zvláštní zdůrazňovací slova a částice*; v poslední době je zvláštní pozornost věnována *přízvuku*, který je nejdůležitějším prostředkem vyčlenění nové informace: *студенты сдают экзамены (не школьники и не абитуриенты); студенты сдают экзамены (не пересдают); студенты сдают экзамены (а не зачёты)*.

Úloha č. 21

Odpovězte na otázky:

1. Co je to *aktuální větné členění*?
2. Kdo je považován za *zakladatele funkční syntaxe*?
3. Jaké *prostředky* se využívají při aktuálním členění výpovědi?
4. Jakými termíny se označuje *známá část informace* ve větě?
5. Jak se označuje nová, pro posluchače *aktuální informace* (část věty)?
6. Uveďte *vlastní příklady* ilustrující aktuální větné členění různými způsoby (na materiálu mateřského, ruského, ukrajinského a dalšího cizího jazyka).

Úloha č. 22

Přečtěte si text:

Na syntaktické úrovni je nejpodstatnější rozlišení tří typů stavby věty: *nominativního*, *ergativního* a *aktivního*.

Nominativní typ větné stavby je charakteristický pro většinu indoevropských jazyků a vyznačují se jím také jazyky turkotatarské, ugrofinské a semitohamitské. Zásadní je zde postavení podmětu v nominativu a přímého předmětu v akuzativu (tj. rozlišuje se nominativ a akuzativ).

Ergativní konstrukce je vlastní kavkazským jazykům, baskičtině a některým jazykům amerických Indiánů. V těchto jazycích je velmi silně vyjádřen vzájemný vztah, vzájemná podřízenost podmětu a přísudku, přičemž jeden a tentýž pád (tzv. absolutní pád) slouží jak k vyjádření subjektu (podmětu) při nepřechodném slovese, tak k vyjádření objektu (předmětu) při slovese přechodném. *Subjekt* přechodného slovesa je vyjadřován právě *ergativním pádem* (formálně připomíná instrumentál) nebo některým jiným nepřímým pádem a nemůže být vyjádřen nominativem (viz např. gruzínskou větu *Мата-т сxen-i iqid-a - Отец купил коня*, doslova *Отцом куплен конь*, kde *Мата-т* - erg. p., *sxen-i* - absol. p.); ve větě *Мать воспитывает сына* je užito nominativního typu větné stavby, avšak v překladu do gruzínštiny má věta podobu *Сын воспитывается матерью*.

Aktivní typ věty je vlastní pouze malému počtu jazyků, jsou to např. některé indiánské jazykové rodiny Severní Ameriky - siu a některé další). Je založen na opozici dějových a stavových sloves, přičemž jeden a tentýž pád má význam subjektu při slovesech stavových a význam objektu při slovesech dějových. *Subjekt* je při dějových slovesech vyjadřován zvláštním, *aktivním pádem*. Z toho lze usoudit, že aktivní typ je podobný typu ergativnímu. Přitom nominativní typ věty, na rozdíl od typu aktivního

a ergativního, vyjadřuje subjekt vždy nominativním pádem bez ohledu na charakter slovesa.

Velkou zásluhu na rozpracování syntaktické typologie jazyků má známý ruský lingvista A. A. Meščaninov.

Úloha č. 24

Запомните si nová slova a výrazy:

koordinace (координация)

predikace (предикация)

predikativnost (предикативность)

modalita, modálnost (модальность)

konstrukční prvky (конструктивные элементы)

věta (предложение)

jednoduchá (простое)

souvětí (сложное)

holá (нераспространённое)

rozvitá (распространённое)

vztahy (отношения)

atributivní (атрибутивные)

objektové (объектные)

přísluvečné (обстоятельственные)

syntaktické (синтаксические связи)

syntaktická funkce (синтаксическая функция)

shoda, kongruence (согласование)

řízení, rektce (управление)

primykání, adjunkce (примыкание)

funkční syntax (актуальный синтаксис)

aktuální členění úroveň (актуальное членение предложения)

téma/dané/známé/základ (тема/данное/известное/основа)

réma/nové/neznámé/jádro (рэма/новое/неизвестное/ядро)

větný typ (тип предложения)

nominativní (номина́тивный)
ergativní (эргати́вный)
aktivní (акти́вный)